

Doprinis Franje Šanca suvremenom istraživanju Aristotelove filozofije¹

Miljenko Belić

A. Pitanja koja je u aristotelizmu istraživao o. Franjo Šanc

I. 1. Ugledni istraživač grčke filozofije Eduard Zeller (1814-1908) smatra Aristotelov sustav o strukturi supstancija ovog našeg svijeta i o njihovu odnosu prema ljudskoj spoznaji ne samo nedorađenim nego i, u nekim točkama, protuslovnim. Od Zellerovih tvrdnji Šanc iznosi ove:

- Prema Zelleru, Aristotel nije obrazložio ni međusobno uskladio svoje dvije tvrdnje, prvu da je bit onaj objekt što ga izriče *pojam* - opći pojam (dodajmo mi: apstraktni pojam, nešto iz logičkog svijeta) – a u drugu ruku on tvrdi da toga općenitoga nema izvan *pojedinih* bića (dodajmo mi: konkretnih, ontičkih).

- Nadalje, Aristotel ne prihvaća platonske hipostazirane ideje; a zadržava platonsku nauku - zbog koje je došlo do naučavanja o tome svijetu ideja - da je tek univerzalno osnovica znanosti, i ujedno da istinitost znanosti ovisi o povezanosti čovjekove spoznaje s njezinim realnim objektom.

- I još, prema Aristotelu, nekad se kaže da je supstancija ili bit nekog bića sama μορφή (forma, odrednica); a to se kaže i o onakvim bićima koja po svojoj *bîti* - po svom pojmu (po definiciji) – kazuju također materiju, ne samu formu.

- Zeller također vidi nedosljednost u tom što bi prema Aristotelu materija bila bez ikakvih svojstava, tako te bi se pojedinačna bića iste naravi (tj. ovaj čovjek, pa onaj čovjek... ovaj hrast, pa onaj hrast, pa treći... stoti

1 Dne 31. siječnja ove godine navršava se 40 godina od smrti oca Franje Šanca DI (1882-1953). »Obnovljeni život« želi ovim člankom odužiti se svom nekadašnjem suradniku.

»Obnovljeni život« ujedno se zahvaljuje Vrhbosanskoj visokoj teološkoj školi (VVTŠ) kao izdavaču »Studia vrhbosnensia« na dopuštenju da taj članak tiskamo i mi. Naime, taj je članak cjeloviti tekst predavanja napisanog za simpozij prigodom proslave stoljetnice VVTŠ, održan 3. i 4. srpnja 1991. u Sarajevu. Prosudujemo li gledajući na okrutne nevolje koje Bosna i Hercegovina, napose Sarajevo, sada podnosi, nameće se misao da će se još dugo morati čekati na objavljivanje zbornika u kojem bi bila sva predavanja s tog simpozija. No postoji nada da će divna vitalnost VVTŠ, koja unatoč svim nevoljama nastavlja redovitim radom iako izvan Sarajeva, nadvladavati sve smetnje i možda uskoro izdati spomenuti Zbornik.

...) međusobno razlikovala kao novi otisci istoga žiga; a tome nasuprot, pojedinačni individuumi razlikuju se međusobno svojim kvalitetama, vlastitim svakom pojedinom individuumu.

- I još, kaže Zeller da prema Aristotelu nastaju ili prestaju postojati samo pojedinačna bića, cjeline; sama materija i sama odrednica, kao takve, po Aristotelu ne nastaju. Zeller bi bio voljan prihvatiti da se materija ne proizvodi, ali, pita, zašto Aristotel tvrdi da se odrednica ne proizvodi.

- Zeller prigovara Aristotelu i to što je materija nešto neodređeno i opće, a ujedno o njoj tvrdi da je osnovica individualnosti. Naime, dodajmo mi, individualnost i općenitost - to su suprotnosti; što je individualno, to nije neodređeno.

- Prema Zelleru kontradiktorno je što Aristotel tvrdi da materija djeluje (aktivnost - dodajmo mi), a također tvrdi da je ona samo *puka pasivna* potencijalnost.

- Prema Zelleru, ne zadovoljava što Aristotel nekad kaže za materiju da nije supstancija, a nekad se usudi uskratiti joj to svojstvo.² Zellerov utjecaj bio je velik.

Tim i sličnim pitanjima bavio se je o. Šanc u vrijeme svog postdokorskog studija koji je obavio u Rimu na Gregorijani (1922-1924) i kojim je stekao naslov magister aggregatus u skladu s tadanjim normama crkvenih studija (tj. prije »Deus scientiarum Dominus« iz g. 1931). Rezultat svog rada objelodanio je u knjizi *Sententia Aristotelis...*³ Godine 1931. svoje je misli izložio u osvrtu na prikaze te svoje knjige »Quid viri docti senserint de opere cui titulus: Šanc, *Sententia Aristotelis de compositione corporum*«. ⁴ Zatim g. 1936. održao je u Rimu na tomističkom kongresu predavanje pod naslovom »Utrum admittenda sit distinctio inter physicam et metaphysicam materiam et formam?«⁵ Usporedimo li »Sententia...« i »Utrum admittenda sit...«, novost je u tome što u toj komunikaciji skicira vezu svog interpretiranja Aristotelove nauke s nekim odgovarajućim tezama tada uobičajene filozofije u crkvenim školama, i što donosi (na zadnje

2 Usp. Dr Franciscus Šanc, SI, *Sententia Aristotelis de compositione corporum e materia et forma in ordine physico et metaphysico in elementis terrestribus considerata. Solutio eorum quae in primis ab E. Zeller Aristoteli opponuntur.* Hrvatska bogoslovska akademija, svez. IX., Zagreb 1928. Zellerovi prigovori i Šancovi odgovori na njih nalaze se na str. 109-119.

3 Potpuni naslov v. bilj.2. Taj je rad prvo tiskan u nastavcima u *Bogoslovskoj smotri* (god. 15) 1927, br. 2 (str. 177-208), br. 3 (str. 289-320), br.4 (str. 433-464) i (god. 16) 1928. br.1 (str. 66-88). Izvadak iz toga svog rada tiskao je o. Šanc za kongres profesora kozmologije Družbe Isusove, održan u Rimu 1924, pod naslovom *Quid Aristoteles de forma elementorum terrestrium senserit.* Innsbruck 1924.

4 *Bogoslovska smotra*, (god. 19), 1931, str. 305-312.

5 Ta je komunikacija tiskana, u: *Acta II. Congressus internationalis thomistici Romae 1936 habiti.* Marietti, Taurini, 1937, str. 297-310.

tri stranice) neke Tomine tekstove iz kojih se daje naslutiti da za svetog Tomu takva razlika nije »aliena« nije nešto strano. Obrađujući Aristotela i svetog Tomu u povijesti filozofije sasvim ukratko spominje i svoj rezultat o značenju materije i forme kod Aristotela i u nekim Tominim tekstovima koji donekle pokazuju da je i Toma nekako naslućivao potrebu takve razlike.⁶

2. Da bismo mogli bolje razumjeti i vrednovati Šancov rad, korisno je poznavati opće ozračje i pretpostavke pri istraživanju Aristotelove misli u ono vrijeme.

U podnaslovu »Sententia« kazuje da je to rješavanje Zellerovih prigovora. A u vrijeme Zellera - i još dugo nakon prvih izdanja njegova velikog djela - smatralo se da velika većina radova, pripisivanih Aristotelu čine jedinstveno djelo u kojem postoji tek neki mali razvitak ili tek gdjekoja revizija prijašnjega naučavanja. U sklop tih Aristotelovih radova tada nisu ubrajali tzv. fragmente (o njima ćemo govoriti opširnije nešto niže, v. C, I, 2).

U našem stoljeću to mišljenje - i o gotovo potpunoj jedinstvenosti Aristotelovih djela i o neautentičnosti fragmenata - napušteno je. Prvi radovi u smjeru te promjene o prosudbi Aristotelu pripisivanih djela javljaju se u drugom desetljeću našeg stoljeća, ali kao obično pri radovima te vrste i takve svrhe, s ne baš velikim uspjehom. U trećem desetljeću - napose radovi Wenera Jaegera i Wiliama Davida Rossa - brzo stječu opće priznanje (dakako, prvotno i ponajviše samo u glavnim tezama, dok se o pojedinostima još i dalje istražuje). Čini se da je najdalje išao u kritici Josef Zürcher. Prema njemu današnji Corpus Aristotelicum većim dijelom, napose u najvažnijim spisima, u Metafizici, u Fizici i u O duši - u njima čak do 90 posto - ne potječe od Aristotela, nego od Teofrasta, Aristotelova prvog nasljednika u upravi škole; a današnji Corpus Platonicum je Aristotelovo djelo.⁷ No ipak to je mišljenje, promatramo li ga u njegovoj cjelini, ostalo neprihvaćeno i osamljeno, unatoč nekim dobrim zapažanjima.

Šanc je proučavao Aristotela u ozračju koje je vladalo prije uspješnih zahvata Jaegera i Rossa. Znači da bi danas takvo istraživanje trebalo provesti u drukčijem ozračju. No ipak to ozračje - s obzirom na Šancovu temu - nije bitno drukčije. Naime, i danas se osjećaju neke nejasnoće. Ingemar Düring, jedan od vrhunskih aristoteličara našega doba, piše: »Opravdano je reći da je on /Aristotel/ konstruirao načelno različite teo-

6 Usp. Franjo Šanc, Poviest filozofije, I. dio, Filozofija starih Grka i Rimljana. Knjižnica Života, Zagreb 1942, str. 155-156. - Franjo Šanc, Poviest filozofije, II. dio, Filozofija srednjeg vieka. Knjižnica Života, Zagreb, 1943, str. 261-263.

7 Usp. Josef Zürcher, Aristoteles Werk und Geist. Schöningh, Paderborn, 1952; Das Corpus Academicum. Schöningh, Paderborn, 1954.

rije, i da se on pri svojim pokušajima međusobnog spajanja tih teorija u jedno, zaplitao u protuslovlja.«⁸ Dakle, Düring uočava da u Aristotelovim tekstovima ima naučavanja koja je teško uskladiti, i to pripisuje razvoju Aristotelove misli. To Düring piše u vezi s Aristotelovom naukom o materiji i o zemaljskim elementima. A upravo ta dva žarišta nejasnoća uspješno je obradio Šanc (kako kazuje već naslov - točnije, drugi dio duljeg naslova - njegove knjige). Oslanjajući se na Šancove rezultate, moći ćemo u ovom radu naznačiti nekoliko smjernica za kakvo-takvo uočavanje razvoja u vremenu Aristotelovih istraživanja i za njihovo, najposlije, povezivanje snagom analogije.

3. Ono o čemu Šanc piše tek su naoko teoretske finese. U tim je tema utkana ne samo nauka o hilemorfizmu (o 'tvorivu' i 'odrednici'), nego i nauka o 'mogućnosti' i 'zbiljnosti' ('udjelovljenju'). A ta je nauka važan i vrlo važan, upravo vrhunski važan instrumentarij Aristotelova filozofiranja - danas možemo dodati: u kasnijem i razvijenijem razdoblju njegova rada - koji obuhvaća u širinu vjerojatno sva iole važnija pitanja njegova metafizičkog razmišljanja, a u dubinu omogućuje valjda najdublje i najljepše domete njegove filozofije.

II.1. Šanc se držao metode nek Aristotel samoga sebe tumači.⁹ U njegovoj knjizi imamo 283 navedena Aristotelova teksta. Neki važniji tekstovi, dakako, donose se nekoliko puta; pri ponovnom ispitivanju istoga teksta gdje se tekst ponavlja tako da se iz šireg teksta zasebice donosi skraćeni dio. Ako takve (ponovljene) tekstove brojimo kao samo jednu zasebnu (odvojenu) navedenu jedinicu Aristotelova teksta, te također ako brojimo istu kao jedinicu one Aristotelove riječi koje kod Aristotela slijede, doduše, neposredno nakon neke već navedene odvojene jedinice (a Šanc ih donosi na dva odvojena mjesta), ali su u izdanju Bekkerovu¹⁰ odvojena ne točkom, nego točkom-zarezom (ili dvotočkom) - ako su odvojeni točkom i ako ih Šanc donosi na dva mjesta, brojim ih kao novu navedenu jedinicu - onda nam ostaje impozantan broj od 151 navedene jedinice Aristotelova teksta koje Šanc donosi i obrađuje.

8 Ingemar Düring, *Aristoteles. Darstellung und Interpretation seines Denkens*. Carl Winter, Universitätsverlag, Heidelberg, 1966, str. 377, usp. ss.

9 Usp. Šanc, *Sententia ...*, str. 2.

10 *Aristotelis opera*. Edidit Academia Regia Borussica. Prva dva sveska: *Aristoteles graece ex recensione Immanuelis Bekkeri*, Berolini, 1831 (iste godine oba sveska). Treći svezak tog izdanja donosi latinske prijevode; izišao iste 1831. Četvrti svezak donosi *Scholia in Aristotelem*. Collegit Christianus Aug. Brandis, Berolini, 1836. Peti svezak ima uz zajednički još ovaj naslov: *Aristotelis qui ferebantur librorum fragmenta. Scholiorum in Aristotelem supplementum. Index Aristotelicus*, Berolini, 1870. Fragmente je sabrao Valentinus Rose (i već u naslovu označio da ih ne smatra autentičnim - no o tom više u ovoj radnji C,I,2), a Index je izradio Hermannus Bonitz.

2. No tu nam se javlja i prigovor: je li taj tako razmravljen Aristotelov tekst još uvijek vjeran svjedok Aristotelove misli? Jesmo li mi te tako brojne krhotine povezali onako kako su bile povezane u Aristotelovu duhu? Jesmo li nešto povezali što Aristotel nije povezao?

Odgovaramo da bismo, bez sumnje, bili zadovoljniji da nam je Aristotel ostavio posebnu raspravu o svom hilemorfizmu i o svim njegovim dijelovima. Taj naš metodički problem analogan je problemu s kojim se susreće povjesničar filozofije kad iz Aristotelovih tekstova pokušava rekonstruirati misli Aristotelovih preteča. Današnji povjesničar koji istražuje to područje mora računati s time da Aristotel donosi nauku svojih prethodnika ne da, kao prvotno, obradi ono što su oni naučavali, nego da iznese svoju vlastitu misao, a pri tome se služi i uspoređivanjem s mislima svojih preteča spominjući u čemu se te misli podudaraju, a u čemu se razlikuju. To napose vrijedi o Aristotelovu odnosu prema Platonu: Aristotel ne izlaže *platonizam* kao zasebnu temu svog istraživanja i izlaganja, on izlaže *svoj* sustav, a već prema temi osvrće se i na platonizam, također i kritički. Upravo zato nije on obradio svoj odnos (prihvatanja i neprihvatanja) prema platonizmu samo na jednom mjestu, nego se na tu temu vraća često.¹¹ Zato je razumljivo da sliku koju Aristotel donosi o svojim prethodnicima, treba ponegdje revidirati i ispraviti. U Šancovu slučaju, premda bez sumnje postoji ta opasnost, ipak vrlo velik broj Aristotelovih tekstova i iz uglavnom svih njegovih važnijih djela, kao i činjenica da tu Aristotel izlaže i donekle komentira ne misao Anaksagore, Platona..., nego svoju vlastitu, opravdava naše povjerenje u Šancove rezultate. A što se tiče razvoja Aristotelove misli tijekom i slijedom vremena, jedva da ćemo se zabuniti ako tu na analogan način primijenimo ono što je napisao Albert Bazala, pišući o Demokritu, o onom kristaliziranju stajališta grčke misli u pitanjima u vezi s materijalizmom: »Demokrit je materijalista, koliko i njegovi predšasnici, ni više ni manje; razvoj pak filozofije grčke baš je iz ovoga nerazlučenoga dualizma, u kojem se duša i tvar istovjetuju, a ipak razlikuju, išao prema čistom dualizmu Platonovu.«¹²

3. Napipavši otprilike tu cjelinu čiste Aristotelove misli u važnim pitanjima hilemorfizma i nauke o 'mogućnosti' i 'zbiljnosti' (odjelotvorenosti), Šanc je uspio nadrastiti razinu i stupanj samo nekog rješavanja Zellerovih (ili bilo čijih) nejasnoća. Uspio je doseći ono važnije, uspio je - ne samo u negativnom radu rješavanja nejasnoća, nego i u pozitivnom radu -

11 Usp. Suzanne Mansion, *Le rôle de l'exposé et de la critique des philosophies antérieures chez Aristote. U: Aristote et les problèmes de méthode. Symposium Aristotelicum* (održan u Louvainu) 1960. Publications universitaires Louvain, Béatrice-Nauwelaerts Paris, 1961 (réimpression anastatique 1980), str. 35-56, napose 36, 37, 54-55.

12 Dr Albert Bazala, *Povjest filozofije*, svezak I. *Povjest narodne filozofije grčke*. Matica Hrvatska, Zagreb 1906, str. 314, kao 43. bilješka uz str. 121.

uspio je prikazati u čemu su fineze Aristotelove misli na tom važnom a delikatnom području. Upravo to što je Šanc pronašao ohrabruje i daje veću sigurnost u nekim točkama suvremenog istraživanjima (o tom više u trećem dijelu, C., ovog našeg rada).

B. Rezultati do kojih je došao o. Šanc

I. Glavni Šancov rezultat jest to da riječ ὕλη ima kod Aristotela dva slična, ali ne jednoznačna značenja.

Pođimo korak po korak!

1. Prema rječniku riječ ὕλη ima ovo značenje: 1. drvo, drveće, šuma...; usječeno drvo, za gradnju ili za gorivo. 2. tvar, materijal, napose balast u lađi.¹³

2. Aristotelovo rabljenje izraza ὕλη došlo je najposlije do ova dva značenja: jedno je rezultat promatranja fizičke stvarnosti, a drugo prvomu analogno, skroz je na području metafizike.

a) U fizičkom redu zbivanja bronca ili kamen jest ὕλη za kip, drvo je ὕλη za ležaljku... U tome značenju ὕλη je građevni materijal, tvorivo, za supstancije ovog našeg iskustvenog svijeta.¹⁴

Taj se građevni materijal podvrgava (ili kako da to nazovemo?) zamisli djelatelja, te tako iz obje komponente, tj. od bronce (kamena, drveta...) i toga »podvrgavanja«, rezultira ostvarenje, npr. umjetnikove zamisli, tj. ovaj ili onaj kip. Ono čime se to podvrgavanje ostvaruje, Aristotel naziva μορφή (latinski forma, hrvatski odrednica¹⁵). No premalo bismo rekli ako reknemo da je npr. u kipu njegov geometrijski oblik njegova μορφή. Geometrijski oblik kipa ili čisto prostorni raspored boja u slici *posljedica* je usmjerenja, te, dosljedno, ostvarenog *usmjerenja* toga materijala na - onu koja već konkretno bude - zamisao umjetnika. Usmjerenje, i to baš usmjerenje na umjetnikovu zamisao kao takvu, to je μορφή, odrednica (i iz te usmjerenosti prikladnog materijala *slijedi* raspored boja u slici ili geometrijski oblik kipa). Na temelju rečenoga jasno je da se odrednica definira iz njene funkcije u cjelini bića (u kojem se ona nalazi). Odrednica je ono čime se građa (građevni materijal, tvorivo) nekog bića podvrgava zamisli koju proizvođač ostvaruje.

13 Usp. Stjepan Senc, Grčko-hrvatski rječnik za škole, Zagreb 1910, str. 948.

14 Kažem »iskustvenog svijeta«, a ne kažem »stvarnoga svijeta« (koji je antiteza duhovnog, nadstvarnog svijeta). Iako ima kod Aristotela zanimljivih zapažanja korisnih za dalje razmišljanje o razmeđu između stvari i duha, ipak ta se zapažanja ne odnose na nauku o ὕλη.

15 Izraz odrednica vrlo je prikladan: μορφή daje određenje tvorivu koje je, kao takvo, neodređeno, otvoreno na različita određenja unutar mogućnosti njemu vlastitih (tj. vlastitih kamenu, vlastitih drvetu, kisiku, vodiku...).

Kamen ili bronca za kip, drvo za ležaljku... razna su tvoriva unutar ovog našeg svijeta. U traženju sve jednostavnijeg tvoriva Aristotel je došao do ona Empedoklova četiri elementa (στοιχείον, u pl.: στοιχεία): vatra, zrak, voda, zemlja.

No tu se Aristotel nije zaustavio. Naučavao je da i ti elementi prelaze jedan u drugi. I dosljedno, kao u svakoj promjeni, tj. kad iz nečega biva nešto drugo, onda ono što je bilo građa (građevni materijal, tvorivo) onog prvog bića, postaje građom onog drugog bića; isti građevni materijal bio je isprva determiniran jednom odrednicom - ta je determinacija prestala, i nadošla je nova determinacija. Imali smo prvo biće, njega više nema, i sad imamo drugo biće; a taj isti građevni materijal koji je pripadao prvome biću a sad pripada drugome biću, jest ono treće, zajedničko (»tertium commune«) u zbivanju te promjene. (Pomozimo si usporedbom s asimiliranjem hrane u živi organizam: hrana - živi organizam - i, kao »tertium commune«, ono što je, preuzeto iz hrane, postalo dijelom živog organizma). Pri prijelazu npr. vode u zemlju (ili zemlje u vatru) također mora postojati nekakav »tertium commune«, tj. neka od same sebe neodređena ali određiva građa, neka ὕλη. Kad se radi o toj određivoj građi četiriju elemenata, nju Aristotel naziva πρώτη ὕλη, prvotna građa.

Kako se iz rečenoga razabire, to nije neka 'građa' u metafizičkom smislu. To je prirodnoznanstveni pojam. Kazuje otprilike ono što su kemičari, prije nego je zamijećeno da (barem) djelomično masa prelazi u energiju, a energija u masu, mislili o ono devedesetak elemenata, tj. da je to ona osnovna i nepromjenjiva građa ovog našeg svijeta. Ne smeta što je Aristotel mislio da postoji samo jedna πρώτη ὕλη, a kemičari su poznavali oveći broj kemijskih elemenata - funkcija im je bila ista. Zbog prelaženja mase u energiju, i obratno, ne govori se više o konstantnosti materije, nego o konstantnosti zbroja mase i energije. Što je pak to što se očituje osobinama mase i osobinama energije - to ne znamo. Znamo samo da je to konstantno, dakle da se niti uvećava nastankom još neke količine te stvarnosti, niti se umanjuje nestankom; zbroj mase i energije ostaje konstantan. A to što imamo jest građa - dodajmo: prikladna određiva građa - za sve što se zbiva u svemiru. Mijenja se ono što iz nje nastaje, a ne mijenja se ono što jest ona sama u sebi, kao takva (odnosno, kakva joj je funkcija pri izgradnji stvarnosti ovog svemira).¹⁶

Premda je Aristotelova nauka o prvotnoj građi (πρώτη ὕλη) nešto iz znanosti o prirodi, ipak je ona značajna polazna točka i za metafizičko

16 Ono nepoznato što se očituje kao konstantan zbroj mase i energije, koliko do sada znamo uvijek je - de facto - određeno nekom odrednicom kao građa ovog ili onog bića. Dosljedno, možda se ta stvarnost praosnovne mase i energije ni ne može naći kao samostalna ontička jedinica (kažemo »možda« - ne više). Ako je zaista tako, tj. da je

razmišljanje. Naime, onaj nedostatak determinacije, te ujedno ona neka otvorenost za (njoj odgovarajuće) determinacije - to je u metafizičkom Aristotelovu razmišljanju značajan indicij. Aristotel tu upotrebljava izraz ἐνδέχεται (= može bilo biti, može ne biti; Josip Talanga upotrebljava izvrstan izraz: biti pripustiv, pripuštati¹⁷). Stvarnost opečaćena tim takvim ἐνδέχεται, nije i ne može biti iskonsko prapočelo¹⁸, ona je takve naravi da je nema bez druge stvarnosti koja joj je uzrok bivstvovanja.¹⁹

b) Ta odredivost koja je svojstvo građevnog materijala (ἕλη) i koja je za metafizičko promatranje važan putokaz, može se naći ostvarena ne samo kao svojstvo fizičke građe nego analogno i drukčije. Ta analogija opravdava naziv ἕλη u takvim slučajevima. Čovjekova svojstva - npr. da je crnokos ili sijed, da je obrazovan... jesu determinacije čovjeka (čovjekove supstancije). A čovjekova supstancija kao takva još nema te determinacije; ona je kadra primiti takve, sebi razmjerne determinacije (ona je za njih otvorena). Aristotelovo traženje subjekta koji pripušta determinacije u rečenom smislu ide još korak dalje: u konkretnim ostvarenim supstancijama možemo - sada ne kao nešto realno različito, ali kao različit pojmovni sadržaj - razlikovati sam *individuum* kao takav (izričemo ga imenom, npr. Korisko, Kalija, Sokrat, X...), i ono što je taj individuum (npr. čovjek, ili hrast...). *Individuum* kao takav jest ono što je određivo, a ono što je on, to je određenje.

Taj individuum Aristotel također naziva ἕλη. U tom značenju riječ ἕλη dobiva (ne uvijek) atribut ἐσχάτη, posljednja građa, posljednje tvorivo.

A ono što je određenje (ontička i ontološka determinacija) toga individuum - te »posljednje građe«, ἐσχάτη ἕλη, od same sebe neodređene - Aristotel naziva nekad τὸ τί ἦν εἶναι, nekad εἶδος, nekad λόγος, rjeđe μορφή. Uočimo kako taj smjer filozofiranja, za Aristotela karakterističan, povezuje ontički objekt s umskom spoznajom.

I tako, unatoč istoj imenici, ἕλη, unatoč bliskosti atributa posljednji i prvi (sâm Aristotel upotrebljava za individuum također izraz πρώτη οὐσία,

ona po svojoj naravi uvijek samo dio (tj. grada) neke druge ontičke jedinice, onda je njezino bivstvovanje - specificirano njezinom biti - u tom da kao komponenta ima funkciju unutar onoga što kao samostalna jedinica u punijem smislu jest (usp. bivstvovanje čovjeka i bivstvovanje njegove ruke).

17 Usp. Aristotel, O tumačenju. Priredio i preveo Josip Talanga. Latina et graeca, Zagreb, 1989, str. 164 i 170.

18 Aristotel, Metaf. XII 6, 1071 b 13 ss. Za prevodenje Metafizike na hrvatski služim se Ladanovim prijevodom, a tu i tamo ponešto nijansiranim: Aristotel, Metafizika. Prijevod s izvornika i sedmojezični tumač temeljnih pojmova (grčki, latinski, engleski, francuski, njemački, ruski, novogrički), Tomislav Ladan. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1985.

19 Usp. Miljenko Belić, »Biti ili ne-biti« - u svjetlu analogije bića. U: Filozofija u susret teologiji. Radovi simpozija Filozofsko-teološkog instituta DI, izd. Filozofsko-teološki institut (FTI), Zagreb, 1989, str. 68. s kontekstom od str. 63 ss.

prva supstancija), unatoč činjenici da se radi o odredivosti u oba slučaja, ipak je πρώτη ύλη i εσχάτη ύλη drugo - i po značenju i po kontekstu, te dosljedno, po smjeru uporabivosti dotičnog filozofskog instrumentarija.

Isto vrijedi o određujućoj komponenti: različita je (iako analogna) funkcija odrednice, one iz fizičkog reda (s πρώτη ύλη) i one iz metafizičkog reda (one s εσχάτη ύλη).

Zasluga je oca Šanca da je tu razliku zamijetio i izložio. Time nije samo riješio Zellerove nejasnoće, nego je i dao »zeleno svjetlo« za neke nove mogućnosti filozofskih razmišljanja pod vodstvom Aristotelovim, kao i za neke nove mogućnosti istraživanja Aristotelova teksta. Nešto od toga učinit ćemo u trećem dijelu (C) ove naše radnje.

c) Među Aristotelovim tekstovima o toj posljednjoj građi nalazi se i ovaj: »Tvar (ύλη) nazivam ono koje samo po sebi niti je što (τι) /supstancija/, prva od deset kategorija, niti koliko, niti se kaže da je išta drugo od onih stvarnosti kojima se određuje biće.«²⁰ Tko nije unaprijed upozoren na razliku između πρώτη i εσχάτη ύλη, zaista može sasvim lako pomisliti da to navedeno mjesto govori o πρώτη ύλη. A iz te sveopće neodređenosti lako nastaje poimanje osnovne građe kao čiste i još ni u čemu aktuirane potencijalnosti, iako to nije bila Aristotelova misao: πρώτη ύλη nije samačista potencijalnost, nego onaj 'tertium commune' pri prijelazu vatre-zraka-vode-zemlje jednog u drugo, odnosno, analogno našem poimanju građe ovog našeg svemira, ono praosnovno tvorivo koje - barem zasad - poznamo samo po konstantnosti zbroja mase i energije. Dodajmo i ovo: ni εσχάτη ύλη nije samačista potencijalnost, nego izričaj stvarnog subjekta bivstvovanja.

3. Uz ovu prvu opasnost udaljenja od autentične Aristotelove misli postoji još i ova: Aristotelu εσχάτη ύλη jest subjekt ontičke cjeline. Na tom stupnju bivstvovanja (na kojem je dotični individuum subjekt dotične ontičke cjeline) pripada tom subjektu sve što se u njoj nalazi. Primjerice neki određeni brončani kip subjekt je svega što tome kipu pripada, npr. bronca i njeni kemijski sastavni dijelovi; jedinstvo ili bolje jednost brončanog kipa ne isključuje, nego baš uključuje broncu, odnosno bakar... Ili, po Aristotelu, u travi mora biti već prema određenom razmjeru, nešto zemlje, nešto vode, nešto vatre, nešto zraka; ta je nazočnost takva da pri prestanku postojanja te trave, elementi, ionako nazočni u živoj travi samo se odvajaju jedan od drugoga, a da se ne zbiva nikakvo mijenjanje u njima samima. Oni baš kao takvi - dakle ugljik, vodik... s njihovim nuklearnim sastavom sve do one konstantne praosnovne mase i energije - za dotičnu ontičku cjelinu vrše funkciju ili jesu fizička ύλη, zahvaćena fizičkom odrednicom dotičnoga cjelovitoga bića. I tako iz odgovarajuće potrebne građe

20 Metaf. VII 3, 1029 a 20-21.

i onoga čime se ta građa unosi u novu ontičku jedinicu, nastaje ta nova ontička jedinica, tj. onaj subjekt koji je kip (npr. Hermes), ili ležaljka, ili trava, ili orao... Na razini cjeline samo je jedna njezina odrednica (kako vidite, riječ odrednica ovdje se rabi u prenesenom, analognom značenju) kojom je, pod vidikom naravi bivstvovanja, obilježen individuum kojemu pripada (ἔσχατη ὕλη). No ta jednost takve odrednice ne samo da ne dokida, nego, štoviše, zahtijeva odgovarajuću fizičku građu, a ona je određena svojom formiranom građom (tj. npr. ugljik ima svoju građu - nuklearne čestice - i ono što ih formira baš u ugljik), sve do one prvotne koja više nema u sebi građe, promjenjive u nešto drugo (tj. πρώτη ὕλη; odnosno ono što izričemo konstantnim zbrojem mase i energije).

No ako se ne razlučuju metafizički red cjeline kao takve i toj cjelini odgovarajući red fizičke građe s njenim »podvrgavanjem« cjelini funkcijom odrednice, onda nastaju teškoće (one koje je iznio Eduard Zeller, prikazali smo na početku ove radnje, A,I,1).

II.1. Kao što je poznato, u hilemorfizmu koji naučava sveti Toma Akvinski, materija se poima kao »materia prima, potentia pura, quantitate signata«, tj. prvotna (iskonska) tvar, čista-puka potencijalnost, obilježena kvantitativnim svojstvima. U tomističkoj školi ta je nauka mnogo obrađivana. U razradbi tomisti su iznijeli nekoliko vrlo elegantnih i iskričavih primjena. No takvo shvaćanje - a ono ne razlikuje kao što Aristotel razlikuje fizičku i metafizičku građu, ὕλη - susreće se i s teškoćama. Ono što, prema Aristotelu vrijedi za metafizičku ὕλη, tj. da na razini cjeline determinaciju daje samo jedna odrednica (kako smo malo prije rekli u B,I,3), tomistički sustav mora to reći naprosto, tj. bez prihvaćanja zasebnog reda fizičke građe i njezine odrednice a u smjeru cjeline. Dosljedno, pri supstancijalnim promjenama dokidaju se sve odrednice, te s njima i sva svojstva bića iz kojega nastaje novo biće; 'tertium commune' je sama potentia pura. A ipak, ako živi organizam asimilira u sebe ozračenu hranu, možemo Geigerovim brojačem pratiti tu hranu i u njezinoj novoj funkciji u živome organizmu. Znači, iz hrane organizam je preuzeo kao 'tertium commune' ne samo čistu potencijalnost. I tako dalje. Pa i sam sv. Toma osjetio je potrebu razlikovati ono što je »materia communis« i što je »materia signata vel individualis« (»materia communis«: koja je uključena u biće - te s njome i u definiciju - materijalnih bića; »materia signata vel individualis«: koja je npr. »haec carnes et haec ossa«).²¹ Šanc upozoruje da »materia signata vel individualis« izriče ono što je Aristotel izrekao svojom ἔσχατη ὕλη, individuum; od te se komponente apstrahira pri izgradnji

21 Usp. Summa theol. I 85, 1 ad 1. Hrvatski prijevod, u: Toma Akvinski, Izbor iz djela. Tekstove preveli pok. Veljko Gortan i Josip Barbarić. Izbor, redakcija i predgovor Branko Bošnjak. Naprijed, Zagreb 1990, 1. svezak, str. 150-151. Usp. i corp. art. (u prijevodu je za 'formu' upotrijebljen izraz 'oblik'; shvatimo ga u značenju koje smo izložili u B,I,2 a, napose nakon naznake za bilj. 15).

općeg pojma i o njoj se ne govori u definiciji. Obratno, »*materia communis*« izriče se u definiciji kao određiva komponenta, te nju determinira njoj odgovarajuća odrednica.²² Dakako, to nisu jedini Tomini tekstovi koji daju slutiti da je i on tu i tamo zamijetio teškoće koje sa sobom donosi onakav hilemorfizam kakav je i on sam naučavao.

Kako onda da je ipak došlo da je Toma prihvatio taj takav hilemorfizam, i gdje je nastao? Prema najnovijim istraživanjima to je posljedica utjecaja Averroesa (Ibn Rušda) koji sve glavne teze toga hilemorfizma naučava,²³ i Toma ih prihvaća misleći, valjda, da je to autentična Aristotelova nauka. Zaista, udara u oči da Toma sasvim malo ulazi u ispitivanje ili dokazivanje hilemorfizma. Štoviše, izlaže ga gotovo istim riječima u ranim radovima (npr. u *De ente et essentia*) i u razmjerno kasnim (npr. u *Sumi teologije*). To je valjda posljedica one Tomine finoće prema osobama koje zaslužuju povjerenje. Dodamo li još i ovu okolnost da se tu radi o stvarnome svijetu - a njime se Toma razmjerno malo bavio - gotovo da se ne treba čuditi tom prihvaćanju hilemorfizma nekako »en bloc«. U temama kojima se Toma više bavio - u temama o bitku, u teološkim temama - primjenjuje ga ne baš jako često; no, pritom se hilemorfizam samo primjenjuje, ne dokazuje. Možda je najopširnija primjena hilemorfizma u teologiji Tomina nauka o anđelima. Ta je, doduše, zanimljiva, ali je malo tko smatra sigurnom.

Dosljedno, auktoritet sv. Tome Akvinskog ne bi nam morao biti smetnja u našem kritičkom stavu prema Tominu hilemorfizmu. A ona lijepa razmišljanja neotomista treba prilagoditi autentičnom Aristotelovu hilemorfizmu.

2. Nekoliko podataka o Averroesovu naučavanju upotpunit će našu sliku o ozračju u kojem je nastao Tomin hilemorfizam.

Averroes je izložio svoju nauku o hilemorfizmu u svom djelu *Sermo de substantia orbis*. Kod Tome nalazimo navode iz tog djela ili osvrte na nj

- 22 Usp. Franciscus Šanc, *Utrum admittenda sit distinctio inter physicam et metaphysicam materiam et formam?* *Acta Congressus Thom.* (v. u ovoj našoj radnji bilj. 5), str. 309. - Do sličnog je rezultata došao također Josef de Vries. Usp. Josef de Vries, *Zur aristotelisch-scholastischen Problematik von Materie und Form.* U: *Scholastik* 32, 1957, br. 2, str. 161-185, napose str. 179-180; Josef de Vries, *Zur Sachproblematik von Materie und Form.* U: *Scholastik* 33, 1958, br. 4, str. 481-505. - Pripominjemo i ovo da sv. Toma, u I 66, 2 c, naučava da nije ista materija u nepropadljivim nebeskim tijelima i u ovim propadljivim tijelima našega svijeta.
- 23 O tom je pitanju i za njegovo rješenje donio nekoliko sasvim novih i do tada nepoznatih podataka Ludger Oeing-Hanhoff na kongresu medioevalista 1972, (Madrid, Córdoba, Granada): *Zur Rezeption und Kritik des averroistischen hylemorphismus durch Thomas von Aquin.* U: *Actas del V Congreso internacional de filosofía medieval*, 2. svezak, Editora Nacional, Madrid 1979, str. 1051-1057. - *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (herausgegeben von Joachim Ritter), Schwabe, Basel-Stuttgart 1972, svezak 2, članak *Form und Materie*, II 2, stupac 991 ss, donosi podatke o nauci Avicene, Averroesa i Avicibrone (piše L. Oeing-Hanhoff).

sve tamo od Komentara Sentencija Petra Lombardijskog (dakle iz ranijeg razdoblja Tomina znanstvenog stvaranja). Zanimljivo je da pri izlaganju hilemorfizma Toma ne donosi referencije iz tog Averroesova djela. Toma je vjerojatno mislio da je ta nauka Aristotelova i da joj je Averroes samo prenosnik, a bio je stvarno izvor.

Averroes jako ističe jednost supstancijalne forme (usp. u ovom našem radu izloženo u B,I,3). Pri supstancijalnoj promjeni Aristotela malo zanima što se zbiva na području fizičke građe i njezine odrednice. Npr. kad se iz kamena kleše kip, onda u kamenu, fizičkoj građi, uopće nema kemijske promjene. No ipak nastaje nešto novo - prema Aristotelu, s povlasticom samostalnosti na razini supstancije - nastaje kip. Pa ni mi nećemo reći da se ne bi ništa izgubilo u posjedu ljudskog rada kad bi se - ne daj Bože! - zdrobila u prah Michelangelova Pietà, premda bi sav mramor, do zadnjega miligrama, bio sačuvan. Averroes nije mogao tako postupati; nije, naimе, razlikovao fizički i metafizički red. Logički je slijedilo tvrditi da odrednica koja formira već formiranu materiju, nije supstancijalna, nego samo akcidentalna odrednica. Tako i za tomiste kip nije jedan i jedinstven supstancijalno (*unum per se*), nego samo akcidentalno (*unum per accidens*). U tom misaonom kontekstu (i u tom suženom značenju) nastala je Averroesova rečenica koju Toma prihvaća: »Unum enim subiectum habere plus quam unam formam est impossibile« - »nemoguće je da bi jedan (supstancijalni) subjekt imao više nego jednu odrednicu«. U duhu Aristotelova promatranja možemo reći da je doista npr. ugljiku akcidentalno hoće li, ili neće, biti ugrađen u molekulu metana ili u neki - ovaj ili onaj - živi organizam..., ali nije akcidentalno ugljiku imati ove ili one nuklearne čestice kao svoju građu, i da te čestice budu formirane u atom ugljika. Isto tako nije akcidentalno, nego esencijalno i supstancijalno, molekuli metana hoće li imati u sebi ugljik; metanu ili brezi svejedno je samo to koji će atom ugljika - da li baš ovaj ili onaj - ući u njihovu supstanciju. Dalje, prema Aristotelu nemoguće je samo to da supstancija ugljika, breze... bude na toj svojoj razini ujedno još nešto drugo. Riječ »akcidentalno« upotrebljavana je i u smislu logičkom (»*quinque praedicabilia*«), i u smislu metafizičkom (»*decem categoriae*«, od kojih je prva supstancija, a ostale su kategorije akcidentata).²⁴

Tu Averroesovu nauku o jednosti supstancijalne odrednice treba imati na umu kad promatramo njegovo izlaganje o dimenzionalnosti prvotne tvari (*materia prima ... quantitate signata*). Pri mijenjanju vode u zrak (njegov je primjer) mijenja se kvantiteta dimenzije (zrak obuhvaća veći prostor), a ne mijenja se dimenzija sama. I pritom je kvantiteta - a kvantiteta je akcidens supstancije - promjenjiva, a nije promjenjiva dimenzio-

24 Usp. Šanc, *Sententia...* (potpun naslov u bilj. 2), str. 29, 63, 88, 93, 94 - sve s kontekstom.

nalnost kao takva, ona je stalna, supstancijalna osobina prvotne materije. Zahvatom odrednice nastaje supstancija, te s tom konkretnom supstancijom konkretna, njoj odgovarajuća kvantiteta dimenzije. Konkretna kvantiteta dimenzionalnosti jest konkretni akcidens dotične konkretne supstancije; a sama supstancija jesu i njezine »dimensiones non terminatae«, tj. »materia prima« kao takva. U tom precizno obrađenom ozračju nastao je izraz »materia prima potentia pura quantitate signata«. Kako smo vidjeli, Toma ga je prihvatio bez nove obradbe.

A otkud se našao kod Tome izraz »materia communis« i njoj suprotstavljena »materia signata« (I 85, 1 ad 2), nije dovoljno jasno. Za mislioca onog kruga filozofiranja bilo je prilično zanimljivo pitanje o »nebeskim tijelima«, tj. onima koja su iznad Mjesečeva kruga. Toma drži da ta »nebeska tijela« nisu sazdana od ove naše zemaljske prvotne tvari, njihova je materija potencijalna samo za onu formu koju uistinu ima (usp. I,66,2c). Averroes, naprotiv, smatra da su i ta tijela od iste prvotne materije. Avicena naučava neku opću formu tjelesnosti, »forma corporalis communis«, ili »forma corporeitatis« i njome neko biće postaje »materia vel massa«. Tek kad je nazočna ta »forma corporeitatis« ili »corporalis communis«, mogu se ostvariti ostala određenja dimenzije i ostaloga što je potrebno određenje individuum. - Kako se iz ovoga razabire, ima tu neka sličnost s Tominom »materia communis« i »materia signata«, ali nije to isto.

Neoplatonsko poimanje materije još je šire i još manje u sebi određeno, ono znači naprosto potencijalnost. Bog je jedino biće koje nema potencijalnosti, dakle koje nema takve materije. Avicebraon upotrebljava izraz »materia universalis«, »materia prima«. Pod njegovim utjecajem to je mišljenje bilo prilično prošireno u srednjem vijeku. Zastupa ga i sv. Bonaventura. No Toma ga ne prihvaća, jer po njemu u duhovnih bića materije nema. I zato je dimenzionalnost (prostora, vremena, mase) znak materijalnosti nekog bića; odnosno obratno, isključenje dimenzionalnosti znak je nadtvarnosti nekog bića.

Ovo su rezultati novijih istraživanja, uglavnom nakon smrti oca Šanca. Kako se iz ovog izloženog razabire, ta istraživanja još nisu dovršena. No o. Šanc, koji se doduše nije mogao služiti tim novijim rezultatima, ali je dobro poznao filozofsko zbivanje u srednjem vijeku, naslućivao je da tamo negdje kod islamskih aristotelika treba tražiti izjednačenje fizičke i metafizičke $\psi\lambda\eta$. Ne znam je li to on negdje napisao, ali usmeno jest kazivao. Dobro je naslutio: Averroes!

No to što smo rekli o Averroesu, iako je sa stajališta istraživanja povijesti filozofskih mišljenja konstatacija zabune – Averroesov hilemorfizam nije isto što i Aristotelov hilemorfizam – ipak je ujedno i velika pohvala Averroesova genija. On je izložio sustav koji je kroz stoljeća privlačio po-

zornost, i još je privlači. Među onima koji su taj sustav prihvatili, bio je i sv. Toma.

C. Suvremeno istraživanje Aristotelove misli i Šancovi rezultati

I. O Aristotelu se piše vrlo mnogo. Od te obilne građe mi ćemo obraditi samo ono što ostaje kao predmet istraživanja nakon što je ustanovljeno da Aristotel Parmenidovu problematiku ne rješava primjenom svoje nauke o 'mogućnosti' i 'zbiljnosti' ('udjelovljenju').

1. Prilično je prošireno mišljenje da je Aristotel riješio Parmenidov problem primjenjujući svoju nauku o 'mogućnosti' i 'zbiljnosti' ('udjelovljenju'), štoviše, pokatkad se kaže da je tu nauku pronašao rješavajući taj problem. Suzanne Mansion uvjerljivo je pokazala kako Aristotel rješava eleatski problem u 2. i 3. poglavlju I. knjige Fizike. To je Aristotel morao učiniti, jer ako nema bića koja se kreću, onda nema ni fizičke znanosti; ta znanost naime bavi se upravo bićima koja se kreću. Štoviše, Aristotel u Metafizici niti ponovno postavlja niti obrađuje osnovni problem eleajca²⁵, a ako išta, onda je Parmenidov problem u eminentnom stupnju tema metafizike. Aristotelovo rješenje u ovom je da je 'biće' stvarnost koja se izriče na različite načine, πολλαχῶς, a ne samo na jedan način, μοναχῶς.²⁶ 'Biće' se, dakle, ne kazuje jednoznačno, kazuje se u nijansiranom značenju. A to danas obično nazivamo analogijom bića.

Ta će tvrdnja postati još bolje utemeljena kad pogledamo da se i u tom kontekstu spominje 'mogućnost'-zbiljnost', ali tek kao kasnije umetnuti dodatak. Naime, u Phys. I.2 (186 a 3) spominje se to dvoje, i kontekst je rješavanje baš one važne eleatske problematike, sada tu pod vidikom 'jednosti' bića. No to je tek nepuni redak. A ono o nejednoznačnom kaziva-

25 Usp. S. Mansion, Le rôle... (potpun naslov u bilj. 11), str. 41-42, i 42, bilj. 10.

26 Usp. Aristotel, Fizika, I 2, 185 a 21, b 6, b 31; Usp. I 3, 186 a 22-25. Za prevođenje Fizike na hrvatski služim se prijevodom Tomislava Ladana: Aristotel, Fizika. Predgovor, prijevod s izvornika i sedmojezični tumač temeljnih pojmova (grčki, latinski, engleski, francuski, njemački, talijanski, ruski) Tomislav Ladan. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1987, (po potrebi tu i tamo unosim i svoje nijanse). – Rekli smo: »... stvarnost koja se izriče...« Naime, čitavo Aristotelovo metafizičko promatranje izgrađeno je u tom *su-odnosu*: prvo, stvarnost, kakva je sama u sebi, kao dio *ontičkoga* reda; i drugo, ta ista stvarnost, ali kao predmet *čovjekova* istraživanja (onto-logički red). Eudem, Aristotelov učenik iz prve generacije, nije uspio ostati na tom ponešto suptilnom, ali zbilja prodornom načelu filozofiranja. On je (valjda jedini) ostao vjeran svoj širini Aristotelova istraživanja, ali mu je izbjegla Aristotelova dubina. Parmenidovo filozofiranje o biću Eudem pojednostavljuje tako da to uzima samo kao nešto s područja samih misli (τὴ κατηγορούμενον), a ne i s područja ontičke stvarnosti. Usp. Fritz Wehrli, Die Schule des Aristoteles VIII, Eudemos von Rhodos. Beno Schwabe, Basel 1955. fr. 43, str. 29; usp. Diels, Predsokratovci, 28 A 28, prev. Dubravko Škiljan, »Naprijed«, Zagreb 1983, I, str. 199-200.

nju razvija se od 185 b 5 do 186 a 3, dakle kroz 33 retka. Tu bi, zapravo trebalo pribrojiti još sve od početka tog 2. poglavlja, 184 b 15 do 185 b 5 (ukupno još 51 redak), gdje se razrađuje ista problematika, promatrana u povijesnoj situaciji, a u fazi razvoja Aristotelove misli gdje se pažljivo obrađuje subjekt-nositelj osobine (*ὑποκείμενον*), ali se još ne primjenjuje (ili barem ne razrađuje) vidik da je tu 'mogućnost' (*δύναμις*). Dakle, pola retka o *δύναμις* – *ἐνέργεια*, i to bez ikakve razradbe, a na ukupno 84 retka o analogiji bića, obrađenoj - na tom mjestu - pod vidikom subjekta i njegovih osobina. To je očito kasniji dodatak. Slično je tako osamljen izraz *δύναμις* u *Phys. I 9. 192 a 27*, gdje je kontekst isti, (tj. o subjektu nositelju osobina i podvrgnutom mijeni), te se ujedno najavljuje dalje opširnije obrađivanje (192 a 25 - b 4). Isto tako spominje se - sada oboje - (*δύναμις*, *ἐνέργεια* u *I 8, 191 b 28-29*), ali kao najava drugdje obavljenog preciznijeg obrađivanja (*δι' ἀκριβείας*). To je mjesto moglo biti dodano kad je i ono preciznije (*δι' ἀκριβείας*) već bilo napisano.

Sve u svemu, obradba Parmenidove problematike tu stoji kao zaokružena cjelina. Rješava se uočavanjem nejednoznačnosti 'bića' i 'jednoga'. A sitne aluzije na *δύναμις* – *ἐνέργεια* stoje izvan te cjeline. Ta nam činjenica nameće zadaću potražiti koje je bilo prvotno značenje onoga što je Aristotel unio u filozofsko razmišljanje kao *δύναμις* – *ἐνέργεια*.

2. U tom će nam radu mnogo pomoći opuscul *Protreptik*²⁷ u kojem Aristotel iznaša nauku o 'mogućnosti' i 'zbiljnosti', kao se čini, u njenu izvornom obliku ili u obliku koji je blizak izvornom.²⁸

Dalje, uz taj prvi i zbilja jak razlog vrijednosti *Protreptika*, stoji i ova činjenica da u *Protreptiku* imamo oslonac za orijentaciju o etapama u vremenu u kojem je Aristotel stvarao svoja djela. Poslužimo se usporedbom! O *Talesu* nam kažu izvori da je on, već kao ugledan mislilac, unaprijed najavio pomrčinu Sunca, i ta se njegova najava obistinila. Time je, dakako, njegov ugled još više porastao. A astronomi znadu da je ta pomrčina Sunca bila 28. svibnja 585. pr. Krista. Takav - u ovom slučaju posve pouzdan - vremenski podatak pomaže da se snađemo pri pitanju o vremenskom slijedu zbivanja koja su u vezi s *Talesom*. Za *Protreptik* se većinom misli, iz prilično dobrih razloga, da je nastao u polemici s retorom *Isokratom*. *Isokratov spis Antidosis* (= razmjena, razmjena imetka),

27 *Protreptik* je na hrvatski preveo Darko Novaković: *Aristotel, O duši*, preveo Milivoj Sironić; *Nagovor na filozofiju*, preveo Darko Novaković; *predgovor i redakcija* Branko Bošnjak. »Naprijed«, Zagreb 1987, (gdje sam smatrao potrebnim u prijevod unosim i svoje nijanse).

28 Usp. Miljenko Belić, *Prilog za bolje uočavanje izvornog značenja Aristotelove nauke o mogućnosti i zbiljnosti*. U: *Filozofska istraživanja* 37, god. 10, svez, 4, Zagreb 1990, str. 994-995.

o prevrtljivosti sreće, nastao je oko 354-353. pr. Kr.,²⁹ objelodanjen do 352, Aristotelov odgovor nastao je otprilike 351-350.³⁰

Napokon, Protreptik je važan zato što pripada skupini tzv. fragmenata. A njihova je autentičnost veća nego ostalih djela koja poznamo pod Aristotelovim imenom. Aristotel je, naime, za svoga života objelodanio neke svoje radove (to su tzv. eksoterijski radovi). A drugi dio njegovih radova ostao je neobjavljen; vjerojatno je bio namijenjen samo za upotrebu njegove škole (esoterijski radovi). Ti neobjavljeni radovi nakon Aristotelove smrti ostaju na raspolaganju njegovoj školi, napose voditelju škole, Teofrastu.

Ima jasnih znakova da su nasljednici u te rukopise dodavali svoje zabilježbe. Tako npr. u 12. knjizi Metafizike, u 8. poglavlju dva su teksta koja je, po logičkom sudu, nemoguće pripisati istome piscu. Prema 1074 a 11-12 ima najposlije 55 prvih nepokretnih pokretača. Na istoj stranici i na istom stupcu, malo niže, 1074 a 36-37 čitamo da je samo jedno takvo biće. Kontekst prvoga mjesta je sasvim empiristički nadahnut. Drugi tekst i njegov kontekst kratak je metafizičkim aluzijama, i to onim tipičnim Aristotelovim, još k tome pri njihovu vrhunskom razvoju. Taj drugi je Aristotelov. A onaj prvi, misle stručnjaci, vjerojatno je Eudemov.³¹ Eudem je Aristotelov učenik iz prve generacije; fragmenti njegovih djela pokazuju ga kao empirista i antimetafizičara (v. malo prije našu bilj. 26). - Drugi primjer. U spisu O svijetu - posvećeno Aleksandru (cijeli tekst 391-401) čitamo u 3. poglavlju, 393 b 11-14, o velikim Britanskim otocima, Albionu i Irskoj, koji se nadovezuju na Galiju.

A prve vijesti o tim krajevima donio je u helenski, odnosno helenistički svijet pomorac i istraživač Piteja (Πυθέας) svojim djelom o Oceanu (Τὰ περὶ τοῦ Ὠκεανοῦ). Na temelju Pitejinih aluzija na njemu poznate tekstove grčkih pisaca, kao i na temelju navoda Pitejinih tekstova što ih donose i

29 Usp. Sokrates, Discursos II. Traducción, introducciones y notas de Juan Manuel Guzmán Hermida. »Gredos«, Madrid 1980, str. 77.

30 Usp. Hellmut Flaschar, Aristoteles. U: *Grundriss der Geschichte der Philosophie. Begründet von Friedrich Ueberweg*. Band 3, Ältere Akademie, Aristoteles - Peripatos. Schwabe, Basel-Stuttgart 1983, str. 279. - Usp. Ingemar Düring, Aristoteles. Darstellung und Interpretation seines Denkens. Carl Winter - Universitätsverlag, Heidelberg 1966, str. 404-406, gdje iznosi godinu 353-351. Ali isti ugledni stručnjak uzima g. 351-350. u uvodu u svoje izdanje Protreptika. (Der Protreptikos des Aristoteles. Einleitung, Text, Übersetzung und Kommentar von Ingemar Düring. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 1969, str. 17).

31 Usp. M. Belić, nav. dj. u bilj. 19, str. 66-67, bilj. 22. - M. Belić, *Ordo geneos quarundam sententiarum maioris momenti in philosophia Aristotelis*. U: *Collectanea franciscana*, Istituto storico Capuccini Roma, 60/ 1-2, 1990, str. 97. Isto u: *Mélange Bérubé, Études de Philosophie et Théologie médiévales offertes à Camille Bérubé OFM Cap. pour son 80e anniversaire* Éditées par Vincenzo Criscuolo. Istituto storico dei Capuccini, Roma 1991, str. 95.

kritiziraju grčki pisci, zaključivalo se je da je Piteja plovio oko 320. pr.Kr. No to pitanje rješava po svemu sudeći definitivno jedan arheološki nalaz, objelodanjen 1960. Između otoka Oussant (taj se otok nalazi prilično zapadno od najzapadnijeg rta francuskog kopna) i obale Bretanje pronađen je jedan izgubljen cirenski (Κυρήνη) stater kakav se kovao između 322. i 313. pr. Kr. Budući da je plovidba u krajeve koje opisuje Piteja, u ono vrijeme bila apsolutna rijetkost u grčkome svijetu (a Cirena je pripadala grčkom kulturnom krugu, te od 322. helenističkom političkom i vojničkom krugu), jedva je vjerojatno da je tko drugi, osim Piteje, od onih koji su plovili u one krajeve, imao uza se cirenski novac. Slijedilo bi da Piteja nije otplovio prije 322. A upravo te godine, 322., umro je Aristotel. Aristotel, dakle, nije mogao znati za podatke koje je pribavio Piteja. - Spomenimo da se spis O svijetu (Περὶ κόσμου πρὸς Ἀλεξάνδρον) iz Aristotelu pripisivanih djela gotovo općenito smatra nearistotelovim (autentičnim ga smatraju, od novijih, Paul Gohlke i Josef Zürcher koji ga smatra otprilike jednako autentičnim i jednako interpoliranim kao što su i ostali Aristotelu pripisivani spisi.

Nakon Teofrastove smrti (288. pr.Kr.) postaje vlasnik tih - već interpoliranih - rukopisa Neleji iz Skepsisa (grad blizu nekadašnje Troje). Nelejevi pak nasljednici nisu imali nikakva smisla za te Aristotelove i peripatetičke rukopise, tako da ti spisi ostaju oko 200 godina kao zakopani (možda je ipak već tada nešto dospjelo u Aleksandriju, a poneki tekst u Atenu; možda je nešto bilo i objelodanjeno). Početkom prvog stoljeća pr. Kr. bibliofil Apelikont iz Teosa pronašao je te rukopise i prenio ih u Atenu. Uskoro nakon toga, g. 86. pr. Kr., Sula osvaja Atenu. U pljački knjiga i umjetnina do koje je tada došlo, ugrabljena je također Apelikontova knjižnica s tim Aristotelovim rukopisima i odnesena u Rim. Brigu za te - a i za neke druge skupine rukopisa i knjiga - Sula je povjerio učenom Grku, isprva ratnom sužnju, Tiranionu (Τυραννίων, ὄνος, ὁ). Tiranionov učenik Andronik s Roda priredio je izdanje sabranih djela Aristotelovih, onih koja su prigodom Suline pljačke u Ateni ugrabljena i odnesena u Rim. Nije nemoguće da je gdje koje djelo dospjelo u to izdanje neovisno o Sulinoj pljački. No ona eksoterijska djela, tj. ona koja je za života objelodanio sam Aristotel, ta nisu bila uvrštena u to izdanje. Izdavač je dotjerivao građu koju je spremao za objavljivanje. Neke skice za predavanja razrađene su i »zaokružene« u samostalna djela (aristoteličari 20. stoljeća s velikim akribijem traže tragove tih preinaka). U toj preradbi nastao je i naslov »Metafizika«, tj. τὰ μετὰ τὰ Φυσικά, ono nakon onog dijela tekstva koji ima zajednički naslov Fizika. Tako priređena Aristotelova djela - s preinakama još u Ateni, te u redakciji Andronika - objelodanjena su između 40. i 20. godine prije Krista u Rimu. Ono što je do tada bilo objelodanjeno (što je objavio Aristotel sam), gubi se u zaboravu. A Androniko-

vo izdanje postaje osnovica za poznavanje Aristotelove misli sve do 20. stoljeća (v. u ovom našem radu gore, A,I,2). No ta osnovica sadrži također nešto - no koliko, ne znamo - što nije Aristotelovo. Te tekstove zovemo danas »Corpus Aristotelicum« (kratica CA).

S uočavanjem djelomične neautentičnosti tog CA porasla je briga za sačuvane ulomke - sačuvane kao navode kod drugih pisaca prije izdanja CA - autentičnih Aristotelovih tekstova, za tzv. fragmente. Dakako, ni s fragmentima nije rad lagan. Je li Aristotelov tekst vjerno naveden? Ako je više navoda iz istog Aristotelova djela, kako treba te fragmente poređati. Ingemar Düring, velik suvremeni aristoteličar i možda prvi stručnjak za opuscul Protreptik, stavlja u njemački tekst svoga uvoda u Protreptik, u kojem je obradio i probleme rekonstrukcije, ovu latinsku rečenicu: »Quot professores, tot Protreptici«.³² Dakako, Düring je bio osjetljiv i na sitne nijanse. Nasreću, kad se radi o primjeni 'mogućnosti' i 'zbiljnosti', nema nekih tekstualnih problema. A sadržajno sigurnost je velika, jer primjeri kojima Aristotel tumači u Protreptiku što je 'mogućnost', što je 'udjelovljenost', vraćaju se u drugim Aristotelovim djelima. Drugim riječima, ti primjeri nisu nešto što je kao slučajno upalo negdje u ovaj ili onaj Aristotelov spis, nego ih susrećemo često, i to baš na važnim mjestima. Dosljedno tome, sumnja u autentičnost tekstova o 'mogućnosti' i 'zbiljnosti' u Protreptiku, povukla bi sa sobom novu široku mrežu sumnje. A tu bi tako široko rasprostranjenu sumnju bilo teško opravdati.

II.1. Budući da Aristotel rješava Parmenidovu problematiku primjenjujući činjenicu da se 'biće' (i 'jedno') pridijeva na mnogovrsne načine (λεγόμενον πολλαχῶς), promotrit ćemo sada kako Aristotel prikazuje tu mnogovrsnost pridijevanja. Probrat ćemo tek nekoliko tekstova. Svrstat ćemo ih u tri stupnja.

a) Prvi stupanj obuhvaća onaj načelni λεγόμενον πολλαχῶς. Imamo tekstove u kojima se to konstatira načelno o biću bez neke razrađenije analize. Tek se samo kao iz daleka upozoruje na nositelja-subjekt neke osobine i na tu osobinu promatranu samu u sebi; unatoč razlici oboje je isto, 'biće'. Također se upozoruje na istost i razliku između onoga što je 'biće' i što je 'neko biće'. »Ali Parmenid to nije zamijetio«³³

Postoje tekstovi koji kazuju tu istu misao, ali već ponešto konkretnije i određenije. Eleačani smatraju nastajanje nemogućim: ono što nastaje, moralo bi nastati ili iz nebića, ili iz bića; a oboje je, kažu, nemoguće, jer iz nebića ionako ništa ne nastaje, a iz bića i ne treba da nastane, jer već 'jest'. Aristotel odgovara primjerom: »Liječnik gradi kuću, ne kao liječnik,

32 I. Düring, Der Protreptikos des Aristoteles (v. bilj. 29), str. 20.

33 Fiz. I 3, 186 a 31-32. Usp. cijelo 2. i 3. poglavlje, napose svršetak (187 a 5ss).

nego kao kućegraditelj; i postaje sijed, ne kao liječnik, nego kao tamnokos. Dočim liječi ili ne izlječuje kao liječnik /.../ Mi kao i oni /koji iznose taj prigovor protiv nastajanja/ kažemo kako ništa 'naprosto' (ἀπλῶς) ne nastaje iz nebića, ali ipak može ono što nastaje nastati iz onoga što je nebiće kao 'prema prigotku' (κατὰ συμβεβηκός).³⁴ Hoće se reći da je 'čovjek' »prema prigotku« liječnik ili kućegraditelj; tamnokos ili sijed - i pod tim je vidicima on biće; nepostojanje tih takvih osobina to je nebiće, ali ne »naprosto« (pod svakim vidikom, bez ograde), nego samo »po prigotku«. I time je osiguran, da tako reknemo, »prostor« za nastajanje.

Dalje, imade tekstova koji tu istu misao još dalje određuju i konkretiziraju. U Metaf. V 6 susrećemo (u još nerazrađenom obliku) ne samo onu 'istost i razliku' supstancije (prve kategorije - no riječ kategorija tu se ne spominje) i njenih akcidenata nego i (također u nerazrađenom obliku) 'istost i razliku' individuuma, supstancije i akcidenata. »Prema prigotku (κατὰ συμβεβηκός) /naziva se jednim/, npr. 'Korisko' i 'obrazovan' (...), i 'pravedni' Korisko; jer sve se to naziva 'jedno' prema prigotku /.../, jer pripada kao 'prigodak' jednoj te istoj ontičkoj jedinici (τῷ αὐτῷ ἐνὶ συμβεβηκέν). A isto tako /.../ 'obrazovani' pripadno je 'čovjeku' koji je jedna οὐσία, ili zbog toga što je oboje /tj. čovjek i obrazovan/ pripadno (συμβέβηκεν) nekoj od pojedinačnosti (καθ' ἑκαστόν τινι), npr. Korisku.«³⁵ U neposrednom nastavku kaže se da ta pripadnost Korisku nije jednaka, jer jedno mu pripada kao οὐσία, supstancija, a ono drugo (samo kao akcidenat npr.) kao trajno raspoloženje (ἔξις) ili kao pasivno primljena (dalja supstancijina) osobina (πάθος). Uočimo da ovdje Aristotel još ne rabi izraz ἐσχάτη ὄλη, ali je individuum kao takav sasvim jasno označio (usp. u ovom radu gore, B.I.2). Štoviše, u tom istom poglavlju kaže se malo niže³⁶ čak i to da je podmet (ὑποκείμενον, subjekt nosač osobina) neopredijeljen (indiferentan, ἀδιάφορον). Premda u navedenom tekstu Aristotel već prilično precizno iznosi sve što je bitno o supstanciji (prvoj od deset kategorija), i akcidentima, i to ukoliko su baš njezini akcidenti, i premda iznosi uglavnom sve što je bitno o individuumu kao jezgri jednosti ontičke jedinice, ipak tu još nema izraza ὄλη³⁷, dapače - a to začuđuje još više - nema čak ni aluzije na nauku o 'mogućnosti' i 'udjelotvorenosti' ('zbiljnosti').

34 Fiz. I 8,191 b 4-6; 13-16; ta oba vidika, ali kao jedan, spominju se na početku tog 8. poglavlja, 191 a 28-31.

35 Metaf. V 6, 1015 b 17-32.

36 Usp. ib. 1016 a 17-18.

37 Izraz hyle u 1016 a 1016 a 28 nema ono precizirano standardno značenje iz hilemorfizma. U 1016 a 18 dolazi izraz eidos, a u značenju vrlo bliskom metaforičkom metafizičkom hilemorfizmu, ali ni to nije izrečeno u tom standardnom značenju; za standardno značenje 'odrednice' tog metafizičkog hilemorfizma ovdje se Aristotel ne služi nekim posebnim izrazom, nego samo primjerom, 'čovjek'.

b) Drugi stupanj u ovu do sada promatranu našu temu donosi nov vidik i nov način izražavanja: primjenjuje se ὄλη u analognom značenju, a uz ὄλη njoj odgovarajuća morphé, odrednica.

Termini ὄλη i μορφή javljaju se prvo u redu fizikalnog zbivanja. Po analogiji unose se i u metafizičko promatranje. »A narav-podmet /ona koja je subjekt osobina/, (ἡ ὑποκειμένη φύσις) spoznatljiva je uz primjenu analogije. Jer kao što je usmjerena mjed prema kipu, ili drvo prema ležaljci, ili u drugih bića koja imaju odrednicu, prema onom što ta bića /jesu/ /njihova/ građa ili ono neoblikovano (ἡ ὄλη καὶ τὸ ἄμορφον) prije nego zadobije odrednicu, tako je ona (tj. ὑποκειμένη φύσις) usmjerena na supstanciju, na ovo tu, na biće (πρὸς οὐσίαν καὶ τὸ τὸδε τι καὶ τὸ ὅν).«³⁸ Taj je tekst važan i zato što izravno potvrđuje osnovnu Šancovu tvrdnju, naime, da Aristotel upotrebljava riječ ὄλη u dva značenja, te da su ta dva značenja međusobno povezana analogijom kojoj je polazište funkcija tvoriva i odrednice u fizikalnom redu (usp. u ovom radu B,I,2a), a dolazište ὄλη-individuum u metafizičkom značenju (usp. B.I.2b). Sličnost je - još i u ovom tekstu - ne u potencijalnosti, nego u neodređenosti i s njom spojenoj odredivosti. U toj analognoj primjeni tvoriva i njegova određenja vidik je eminentno metafizičan: οὐσία, τὸδε τι, τὸ ὅν.

U slijedećem tekstu kazuje se isto, samo u proširenom obliku, s novim zapažanjima: »Tvar (ὄλην) nazivamo ono koje samo sebi niti je što (τι) /supstancija, prva kategorija/, niti koliko (ποσόν), niti se kaže da je išta od onih /stvarnosti/ kojima se određuje biće (τὸ ὅν). Jer postoji nešto prema čemu se pririče svako pojedino od tih /određenja/, i kojemu je stvarnost (τὸ εἶναι) različita od one u svakog pojedinog priroka (τῶν κατηγοριῶν) (jer ostale se stvarnosti pririče supstanciji - τῆς οὐσίας -, dok se ona sama /tj. supstancija/ pririče tvari - τῆς ὄλης), tako da ono posljednje (τὸ ἔσχατον) po sebi nije ni 'što' (τι) /supstancija/, ni 'koliko', ni bilo što drugo; a nije ni nijek, jer će i nijekanja biti prisutna u tome samo 'prema prigotku'.«³⁹ S jednim dijelom tog - inače mnogo navođenog teksta - već smo se susreli (u B,I,2c). Pod vidikom Aristotelova rješavanja eleatske problematike taj tekst u biti kazuje isto što i malo prije navedeni tekstovi u onom što smo nazvali prvi stupanj (malo prije podtočka a), s onim λεγόμενον πολλαχῶς, napose treći tekst ondje naveden (Metaf.V 6). Novost je još precizniji opis individuum, uz primjenu ὄλη u analognom značenju.

c) Treći stupanj uspona i upotpunjavanja Aristotelova razmišljanja primjenjuje nauku o 'mogućnosti' i 'odjelotvorenosti' ('zbiljnosti'). Metaf.

38 Fiz. I 7, 191 a 7-12.

39 Metaf. VII 3, 1029 a 20-26. 'Nijek' - αἰ ἀποφάσεις - (a 25) dakle ne-biće, a koji je nazočan 'po prigotku', i to u realnom subjektu, podsjeća na Fiz. I 8, 191 b 13-16 (v. malo prije naš C,II,1 a).

VIII 6 krcat je aluzijama na tipične Aristotelove teme. A pod vidikom našega promatranja primjenjuje, ne samo ono do sada rečeno, nego i nauku o δύναμις – ἐνέργεια. Razlikuje ono što je gradivo (ἔλη) s odgovarajućom odrednicom kao dio cjeline, i što je ἔλη koja je subjekt same te cjeline-supstancije (i o. Šanc često naziva fizičku materiju 'materia ut pars', a metafizičku, ἐσχάτη ἔλη, 'materia ut totum').⁴⁰ U tom kontekstu Aristotel istražuje što je uzrok 'jednosti' nekog bića. Otklanja obrazloženje participacijom na platonskom 'svijetu ideja' te postavlja svoju teoriju o materiji i formi; uzrok 'jednosti' jest onaj isti uzrok samog tog 'bića'. Govoreći o materiji i formi govori i o fizičkoj i o metafizičkoj. Mi sada svraćamo pozornost samo na ovu drugu. »Ali, kao što je rečeno, krajnja tvar /metafizička-metaforička-analogna građa/ (ἡ ἐσχάτη ἔλη) i odrednica (ἡ μορφή), jedno su te isto; ono prvo (ἔλη) mogućnošću (δυνάμει), ono drugo udjelovljenjem-zbiljnošću (ἐνεργεία), tako te je slično tražiti što je uzrok nekog 'jednog' kao i što je uzrok 'biti jedno' uopće /te riječi »neko« - »uopće« uklanjaju svaku sumnju o značenju - baš vlastitom - izraza ἐσχάτη ἔλη; usp. u ovoj radnji B,I,2 b; i ovdje malo prije izloženi »drugi stupanj«, b/. Jer svaka je pojedina stvar 'neko jedno', i nekako 'jedno' i ono mogućnošću (τὸ δυνάμει) i ono zbiljnošću (τὸ ἐνεργεία) /tj. τὸ (nominativ) δυνάμει, ἐνεργεία (dativ) kazuje ono specifično što u smjeru jednosti daje ἔλη – δύναμις, odnosno μορφή – ἐνεργείαβ, tako da nema nikakvog drugog uzroka /jednosti - to je, naime, tema ovog poglavlja, kako smo već rekli/ osim nekog pokretača iz mogućnosti u udjelovljenje /taj 'pokretač' je proizvodni uzrok«/⁴¹

Zanimljivo je promatrati rast Aristotelove misli kroz ta tri stupnja. Prvotni λεγόμενον πολλαχῶς već u prvom stupnju upozoruje da pojedinačno biće ne iscrpljuje sav opseg bića. To se u drugom stupnju promatra pri odnosu subjekta i njegovih osobina. U trećem se stupnju još dodaje δύναμις – ἐνέργεια, ali ni tu nije izostalo promatranje 'nekog jednog' (odnosno 'nekog bića') i 'jednog' (odnosno 'bića') bez skućivanja na tek neko - tek ovo ili ono - 'jedno', tj. kojemu ne izmiče sveobuhvatnost (ἐν εἶναι, ἐν τι ἕκαστον - cf. 1045 b 20). Unatoč proširivanju kroz drugi i treći stupanj osnovna misao ostala je ista kao i u prvom stupnju, a ta je: činjenica pojedinačnog - takvog - bića, a »nutarnja struktura« te činjenice promatra se u drugom i u trećem stupnju.

2. Kako se čini, bio je dug put u Aristotelovu razmišljanju dok nije napokon nauka o 'mogućnosti' i 'zbiljnosti' (δύναμις i ἐνέργεια) obuhvatila

40 Usp. Metaf. VIII 6, 1045 a 7 ss. Za pitanje što znači λόγος (u 1045 a 34) usp. Metaf. VII 7, 1032 b 11-14 i b 22 - 1033 a 5).

41 Metaf. VIII 6, 1045 b 17-22; usp. 1045 a 23-24.

i prihvatila kao svoju zadaću pitanje o biću (ukoliko je 'biće'). Promotrimo nešto od tih etapa razvoja, te napose pripazimo na dolaznu točku (gdje će nam upravo Šancovi rezultati povećati sigurnost u završnim našim zapažanjima).

a) O važnosti opuskula Protreptik već smo nešto rekli (C,I,2). Problematika tog Aristotelova spisa nije onaj vječni problem metafizičkog razmišljanja: 'Biti' - što je to? Otkud? Kamo? Zašto? Pitanje kojim se bavi Protreptik jest nešto uže pitanje, ali jednako vječno: čovjek i pitanje njegova života. Ta je tema u Protreptiku ne tek »hladna« apstrakcija, nego nešto živo, baš »ljudsko«, toplo. Dakako, ne obrađuje se čitava antropologija. obrađuje se pitanje kako čovjek mora urediti i provoditi svoje življenje, pa da mu samo življenje kao takvo bude drago $\alpha\upsilon\tau\omicron\ \tau\omicron\delta\ \zeta\eta\nu\ \eta\delta\acute{\upsilon}$ (B 89). Bez tog potrebnog osmišljenja život je »velika ludorija« ($\phi\lambda\upsilon\alpha\rho\iota\alpha\ \pi\omicron\lambda\lambda\acute{\eta}$) i »lakrdija« ($\lambda\eta\rho\omicron\varsigma$) (B 110); treba se pobrinuti za to osmišljenje života ili se od njega oprostiti i otići odavle (B 110).

Aristotel donosi odgovor na postavljeno pitanje o osmišljavanju i osmišljenju života idući trima putovima: prvo, pod vidikom cilja i sredstva za cilj; drugo, pod vidikom stupnjeva na ljestvici vrijednosti raznih čovjekovih moći; treće, pod vidikom 'mogućnosti' i 'zbiljnosti', ujedinijujući s tim promatranjem ona prva dva. Život dobiva smisao time što čovjek svoju dubinsku plemenitu i humanu razboritost ($\phi\rho\delta\upsilon\nu\sigma\iota\varsigma$) - a ta je jako slična onoj 'recta ratio' u etici svetog Tome Akvinskog - dovodi do aktuiranja; a s tom $\phi\rho\delta\upsilon\nu\sigma\iota\varsigma$ Aristotel povezuje (kao nadopunu, ili bolje rečeno, kao istu stvarnost pod još jednim vidikom izrečenu) osposobljenost za aktuiranje 'motrenja' ($\theta\epsilon\omega\rho\epsilon\iota\nu$). »Ako je živjećemu isto 'živjeti' i 'biti', također je jasno da 'bivstvuje' /ima predikat 'jest' / - iznad svih drugih i u važnijem značenju - onaj koji je $\phi\rho\delta\upsilon\nu\mu\omicron\varsigma$ (/ razborit, onaj kroz koga progovara pamet i srce, koji je hrabar, ponosan - tu se nadovezuje i negativno značenje, ohol - koji ima svoje misli-vodilje i namjere, itd./, a i to u onim vremenskim trenucima kada odjelotvoruje i izvodi promatranje ($\theta\epsilon\omega\rho\omega\nu$) onoga što je u bićima prvotno u spoznatljivosti.«⁴² Tu Aristotel rabi izraz i $\acute{\epsilon}\nu\acute{\epsilon}\rho\gamma\epsilon\iota\alpha$ i radost: »Jer ozbiljenost najistinitijih umskih rezultata ($\tau\omega\nu\ \acute{\alpha}\lambda\eta\theta\epsilon\sigma\tau\acute{\alpha}\tau\omega\nu\ \nu\omicron\eta\sigma\epsilon\omega\nu\ \acute{\epsilon}\nu\acute{\epsilon}\rho\gamma\epsilon\iota\alpha$) koja se /kao takva, tj. kao dosezanje ili realiziranje te $\acute{\epsilon}\nu\acute{\epsilon}\rho\gamma\epsilon\iota\alpha$ izgrađuje u svojoj punini time da se/ ispunjava onim što u najjemenentnijem smislu 'jest' (bivstvuje) i koja uvijek ustrajno

42 Protreptik B 86. Usp. Platon, Država 532 a - c, tj. VII 12 (svršetak) i 13 (početak). Tu Platon govori o oslobađanju od okova kojim su okovani oni u »špilji« i koji mogu gledati samo »sjene«, te o uzdizanju do motrenja onoga što je najbolje među bićima, itd.

čuva povjereno savršensstvo - to je ono što je od svega najprikladnije za ostvarenje radosti.«⁴³

U takovom, dakle, misaonom kontekstu dolazi primjena nauke o δύναμις – ἐνέργεια u Protreptiku.⁴⁴ Objekt primjene nije tek fizička priroda (iako je u Protreptiku bilo prigode i za tu temu, usp. B 35,36), niti je ono sveobuhvatno pitanje o 'biću'. Primjena δύναμις – ἐνέργεια sužena je na promatranje samoga čovjeka. Još nerazrađen oblik te nauke kao takve i njenih objekata insinuira nam smisao da se tu radi o ranom obliku njezinu. No makar se radi o ranom obliku, ipak, zahvaća u one baš najvažnije teme i dubine, kako one koje je Aristotel prihvatio od Platona, kao i one koje je on sam započeo istraživati.

b) Ne znamo pri kojem je razmišljanju Aristotel počeo primjenjivati svoju nauku o δύναμις – ἐνέργεια na 'biće' kao takvo. Možda nam neka mjesta iz IX. knjige Metafizike daju slutiti nešto o tome.⁴⁵ U 6. poglavlju te knjige susrećemo neke primjere kojima se tumači što je 'mogućnost', a što je 'udjelovljenje'; a ti su primjeri isti kao i oni u Protreptiku.⁴⁶ U 3.

43 Protreptik B 91. Aristotel na ovome mjestu, kao i na mnogo drugih, govori o radosti pri dostignutom smislu života (u smislu rečenoga u prethodnoj našoj bilješki, 42). No ta radost o kojoj govori Aristotel, sasvim je nešto drugo nego eudemonistička, pogotovo ne hedonistička radost. Nije prikladno, pa ni uz restriktivne dodatke, Aristotelov etički sustav - zbog spominjanja radosti - nazivati eudemonističkim. Usp. M. Belić, nav. dj. u bilj. 27, str. 995. bilj 7.

44 Izostavljamo opširnije prikazivanje tog ranog - možda i prvotnog - oblika nauke o δύναμις – ἐνέργεια. Samo ćemo jedno reći: ἐνέργεια (ἔργον, te poslije - u Protreptiku se još ne javlja - ἐντελέχεια, to sve troje znači isto: a o toj istosti v. M. Belić, nav. dj. u bilj. 27, str. 998-999) znači završnu točku aktuiranja, tj. završnu točku onog »prelaženja« ili »prevođenja« (odnosno »prijelaza«) u zbiljnost. Isto drugim riječima: to je ono pri čemu »udjelovljavanje« dospijeva do »udjelovljenja« (vrlo prikladan izraz, v. Josip Talanga, nav. dj. u bilj. 16, str. 164 i 170) ili »udjelovljenosti«. Funkcija je ergona da καλλιστ' ἀποτελή, njegovo je ἀπεργάζεσθαι (B 63). I zato se riječ ἐνέργεια ne bi smjela prevesti izrazom 'djelovanje' (što se, na žalost, počesto događa). »Nije moguće da bi ποιησις-djelovanje bilo τέλος-završnica« (B 69). Uz ove primjedbe dade se naslutiti duboko značenje Aristotelove rečenice: »Biti razborit (τὸ φρονεῖν) i promatrati (τὸ θεωρεῖν) /umom ponirati u jasne dubine - v. bilj, 42/ jest ἔργον duše« (B 70).

45 Taj problem ipak ostaje nerješiv, uz ostalo, i zato što ne znamo na temelju čega nam je Andronik s Roda (uz pomoć svojih suradnika) ostavio takav tekst kakav sada imamo.

46 Metaf. IX 6, 1048 a 34-35 kao primjer pri kojem se može uočiti što je δύναμις, a što ἐνέργεια spominje se znanstvenik koji znanstveno ne promatra, ali može znanstveno promatrati. Taj isti primjer imamo u Protreptiku B 79 i 81, ali ne tako šturo iznesen (u Metafizici kao da se taj primjer već smatra poznatim, pa se samo napominje). Tu se upotrebljavaju još riječi ἐπίστασθαι i γινώσκειν uz θεωρεῖν (koja jedina dolazi u Metaf. na tom mjestu). Dalje, u 1048 b 1-2 spominje se sasvim kratko budan u uspo-redbi sa spavajućim. Isti primjer imamo i u Protreptiku, B 80, 83 i 90, a to kao ujedno primjer potpunijeg življenja. Na istome mjestu u Metaf., 1048 b 1-2, spominje se žmi-reće koje posjeduje vid u usporedbi s gledajućim. Isti primjer, ali malo jasnije izrečen ima Protreptik B 79 i 81. U Metaf. IX 3, 1047 a 7-10 čitamo: »Ali /u pretpostavci

poglavljju (nakon uvoda u 1. i 2. poglavlje gdje ima podosta građe o razlikovanju aktivne i pasivne mogućnosti) Aristotel otklanja naučavanja megarske škole (Euklida i njegovih učenika pod utjecajem elejaca) gdje se naučava da je sva stvarnost 'mogućnosti' samo u tome da djelatclj nešto izvodi. Aristotel odgovara, uz ostalo, da je npr. kućegraditelj onaj koji ima svojstva da može graditi kuću, bez obzira na to gradi li u taj čas ili ne gradi kuću, ako se zanemari činjenica što znači baš 'mogućnost' gledanja, i da ta 'mogućnost' ostaje makar se ne primjenjivala, »isti će (ljudi) biti slijepi više puta u jednom danu, pa i gluhi« (1045 a 9-10). Udara u oči da Aristotel ni tu ne pokazuje mnogo brige da bi se što jasnije razlikovale aktivna i pasivna mogućnost. Možda je razlog tome što on tu promatra »pojam prvotne mogućnosti« (ὁ τῆς πρώτης δυνάμεως λόγος) (1046 a 15-16). No unatoč toj nekoj nedoradenosti, uočava činjenicu - i uočava je sasvim doradeno - 'mogućeg bića', i to baš kao takvog. »Od ne-bića neka bivaju /bivstvujju, jesu/ 'mogućnošću' (δυνάμει ἔστιν), a ipak nisu /ne postoje/, jer 'ozbiljenjem' (ἐντελεχεῖα) ne bivaju /ne bivstvujju, ne postoje/« (Metaf. IX 3, 1047 b 1-2).

Aristotel je ne samo uočio tu činjenicu 'mogućnosti' koja ostaje 'mogućnost' makar i ne bila ostvarena (to je ono što i u običnom govoru želimo reći kada kažemo da npr. »ova mogućnost postoji«, a »ona ne postoji«, nego je uočio i njezinu važnost. Po Aristotelovu sudu »takvi naučičine istim 'mogućnost' i 'udjelovljenje', pa stoga i nije tek nešto nezatno (ὄν μικρόν τι) to što nastoje ukinuti« (1047 a 19-20). Uočavanje 'mogućnosti bića - točnije: 'pasivne mogućnosti bića' - i to bića ne tek ovog ili onog konkretnog, nego načelne činjenice da unutar »obitelji« bića ima mjesta i za 'mogućnost' kao takvu (dakako s njezinim specifičnostima), to je početak prodora u zaista duboke dubine bića. (O tom ćemo još nešto izložiti ubrzo u podtočki c).

Sa stajališta našeg promatranja, tj. promatranja razvoja nauke o δύναμις-ἐνέργεια zanimljivo je, pa i značajno, da je Aristotelova točka pristupnica bila ne promatranje bića kao takovog, nego ono općenito promatranje mogućnosti proizvođenja i zastranjenja megarske škole.

megarske škole - o njoj govorimo upravo u ovoj našoj podtočki b/ ništa neće imati sjetilnosti /neće imati moć opažanja sjetilima/, ne bude li sjetilno zamjećivalo ili tako ozbiljivalo (ἐνεργῆ). Ako je dakle slijepo ono što nema vida iako bi ga po naravi imalo, te kad bi ga u stvarnosti imalo i dok još postoji, isti bi (ljudi) bili slijepi više puta u jednom danu, pa i gluhi«. Osjećati, vidom gledati, uhom slušati - to su primjeri iz Protreptika (B 73-77, 80 za osjećanje općenito; od tih o gledanju B 73, 75, 77, te o slušanju B 76). U Protreptiku ti primjeri tumače puniju vrijednost života koja se postiže ako se ostvari što φρόνησις određuje; u Metafizici primjeri su samo natuknuti, a razrađeni su malo više ne ti primjeri, nego tema koju tumače: δύναμις, makar još bez ἐνέργεια, a s obzirom na 'biće', svejedno koje.

c) Pri traženju prapočela (ἀρχή) Aristotel se služi svjetlom što ga za prepoznavanje naravi nekog bića daje činjenica da je neko biće po svojoj naravi takvo da može bilo biti, bilo ne-biti; njemu ἐνδέχεται (= pripušteno je, može se dogoditi) bilo da bude 'udjelotvoreno', bilo da ostane samo 'moguće'. Iz činjenice da biće »koje biva /jest, postoji, obilježeno/ 'mogućnošću' može i ne bivati«, zaključuje Aristotel da »mora dakle postojati neko takvo počelo kojemu je njegova vlastita bit ili stvarnost (ουσία) /već ona sama kao takva naprosto i jedino/ 'udjelotvorenost' (ἐνέργεια).«⁴⁷ Parafrazirajmo! Biće koje po svojoj naravi jest takvo da mu ἐνδέχεται oboje - tj. bilo biti, bilo nebiti - od *samoga sebe* nije nadraslo tu indifirentnost (tj. na biti, ili ipak na nebiti); a ako je ta indifirentnost (onaj ἐνδέχεται) nadvladana, opravdano zaključujemo da ta opredijeljenost na bivstovanje nije došla odande gdje je nema (tj. nije došla od samog tog bića kojemu, zbog pasivne indifirentnosti, ἐνδέχεται bilo bivstvovati, bilo ne bivstvovati). Dosljedno, na razini *takvih* bića ne rješava se pitanje o prapočelu, ἀρχή. I zato Aristotel zaključuje da je praiskon drukčije naravi: ne oboje, tj. δύναμις i ἐνέργεια, nego samo ἐνέργεια.

U Protreptiku Aristotel govori kako je ἐνέργεια (ili ἔργον) izvor radosti.⁴⁸ Tu se govori samo o čovjeku. U Metafizici se to isto kaže i primjenjuje se na Boga, a u obliku i vrsti radosti koji logički slijedi iz činjenice da je Bog samo ἐνέργεια.⁴⁹ U svjetlu nauke iznesene u Protreptiku postaje jasniji taj tekst iz Metafizike (sam u sebi nekako prekratak i štur). Pa i na širem području može nam pomoći nauka o δύναμις – ἐνέργεια kakva je iznesena u Protreptiku, za bolje razumijevanje te iste nauke u drugim Aristotelovim djelima, napose u metafizičkim razmišljanjima o Bogu. Spomenuti tekst o Bogu kao praiskonu - dakle kao biću koje je ἐνέργεια u svoj jedrini i punini dostojanstva bivstovanja (i gdje nema okrnjenosti i djelomičnosti koji izriče δύναμις), može nam se pričinuti kao nekako »siv«, »leden«. No u Protreptiku δύναμις – ἐνέργεια nisu za Aristotela nešto »sivo«, »ledeno«..., to je ondje živ čovjek, zamišljen o smislu i o mogućem besmislu ljudskoga života itd. (kako smo vidjeli malo prije u C,II,2 a). A Protreptik donosi tu nauku u njezinu izvornom obliku (ili barem vrlo blisku izvornom obliku). To »toplo«, »žarko«, duboko ljudsko poimanje 'zbiljnosti' ne bi smjelo izbljedjeti pri razmatranju Aristotelovih misli koje nam želi priopćiti kada kazuje ἐνέργεια (dakako, to ne vrijedi jednako o svim onim vrlo brojnim mjestima gdje Aristotel primjenjuje taj

47 Metaf. XII 6, 1071 b 17-20. Za ἐνέργεια možemo ovdje upotrijebiti izraz 'udjelotvorenost', ali dakako, u analognom značenju: ono što u proizvedenim bićima 'udjelotvoruje' uzrokovanjem (zahvatom bića začetnika), u Praiskonu to je 'udjelotvoreno' bez uzrokovanja, snagom svojevršne naravi onakvog bića koje je Αρχή.

48 B 87, 91, s kontekstom od B 78 ss.

49 Metaf. XII 7, 1072 b 24-26.

svoj instrumentarij dubokih razmišljanja, ali gdje vrijedi ne bi se smjelo izostaviti). Ako tu crtu izostavimo iz naše interpretacije Aristotelove misli, nećemo dovoljno vjerno iznijeti njegovu poruku. Ona je bogatija i ljepša.

d) Već smo promotrili u ovom radu razvoj Aristotelova promatranja o unutarnoj mnogovrsnosti onoga što nazivamo 'biće', λεγόμενον πολλαχῶς, do onog oblika u kojem se javlja ona metaforička »posljednja« građa, ἐσχάτη ὕλη, i kako se tu najposlije mogla primijeniti i δύναμις kao osobina te neodređene građe, i ἐνέργεια kao njezino određenje. To se određenje naziva λόγος, εἶδος, μορφή, τὸ τί ἦν εἶναι (B, I, 2 b; C, II, 1 b-c). Do toga je primjenjivanja došlo kad su obje Aristotelove nauke - i ona o λεγόμενον πολλαχῶς, i ona o δύναμις - ἐνέργεια - već bile prilično razvijene. A za taj razvoj trebalo je vremena. Dosljedno, kada obrađujemo takve tekstove, razgovaramo s Aristotelom iz njegove relativno kasnije dobi.

e) Iz toga što smo upravo rekli slijedi i ovo da isključenje δύναμις-a u biću koje je Prapočelo, ἀρχή, logički dosljedno dovodi do isključenja ὕλη iz Prabića. O plodu tog Aristotelova razmišljanja govori ovaj tekst: »Sve stvari koje su brojem (ἀριθμῶ) mnoge, imaju tvar (ὕλη) (jer jedan je te isti λόγος, npr. čovjek, a Sokrat je jedan); ali nema ὕλη u onoj Prvoj Biti (τὸ τί ἦν εἶναι ... τὸ πρῶτον / pazimo na jezičnu nijansu koju daje ovako smješten član, τὸ/), jer ona je 'zbiljnost' (ἐντέλεχεια). Jedan je dakle - i po biti, i po brojivosti (καὶ λόγῳ καὶ ἀριθμῶ) - Prvi Začetnik zbivanja (πρῶτον κινῶν) koji je takav da nadilazi i isključuje pasivno primljenu ostvarivost (ἀκίνητον ὄν).«⁵⁰ Da ὕλη ovdje znači ἐσχάτη ὕλη (a ne neku fizičku tvar ili fizičko tvorivo), jasno je iz uporabe imena Sokrat za isti pojmovni sadržaj. Ugodno iznenađuje konstatirati kako je daleko i kako dosljedno Aristotel razmišljao instrumentarijem δύναμις - ἐνέργεια, odnosno ὕλη - λόγος, o Praizvoru sve stvarnosti, o Bogu.

Te misli imaju u sebi još jednu svoju, da tako reknem, dubinsku dimenziju, a rastumačit će nam je jedna od tema filozofskog razmišljanja iz onog doba. Naime platonska škola (nije jasno da li baš i sâm Platon bez primjene slikovita govora) izlaže nauku o svijetu subsistentnih 'ideja'. No za Aristotela - koji u onom svom općem realizmu jako uočuje stvarnost individuuma - tu nastaje teško pitanje: je li ona pretpostavljena 'ideja' čovjeka (ili bilo kojeg bića) u svijetu 'ideja' isto tako induviduirana kao 'čovjek', ali (ne uopće nego) pojedini čovjek ovog našeg svijeta? Ako jest jednako induviduiran - onaj 'čovjek' iz 'svijeta ideja' - vraća se problem i za tog (sada istaknimo: također individualnog!) 'čovjeka', makar je on u 'svijetu ideja'; ako nije tako induviduiran (ako je 'čovjek', ali tako da je to

50 Metaf. XII 8, 1074 a 33-37.

'čovjek' općenito izrečen), onda je to apstrakcija, koja govori, doduše, o realnosti, ali sama kao takva nije realnost.⁵¹ Aristotel je živio u ozračju tih takvih kontroverzija; u tom ozračju tražilo se smionosti i uporne logične dosljednosti da se iznese nauka o individualnosti Prvotnog Začetnika zbivanja: sama Njegova bit (τὸ τί ἦν εἶναι ... τὸ πρῶτον) kao takva - ona iskonska ἀρχή - ona je već kao takva sama u sebi potpuno induviduirana. Ona je induviduirana tako da je jedna i neponovljiva; a takva je zato što je u ovom njezina bit da je ἐνέργεια (ili ἐντελέχεια).

f) U tekstu koji smo upravo obradili (Metaf. XII 8, 1074 a 33-37) metafizički je hilemorfizam doraden do svoje posljednje točke: λόγος (a 34 i 36) ili τὸ τί ἦν εἶναι (a 35) jest određenje⁵² brojivog i odredivog (a 34-35) induviduuma, Sokrata (a 35); za takav odrediv induviduum upotrijebljena je riječ ὄλη u metaforičkom značenju (a 34 i 36); već se primjenjuje rješnje pitanja o Prapočelu, riješeno primjenom nauke o δύναμις - ἐνέργεια (ono iz Metaf. XII 6, 1071 b 19-20), odnosno δύναμις - ἐντελέχεια (taj izraz u Protreptiku još ne dolazi); razlikovanje između aktivne i pasivne mogućnosti - koje je u Protreptiku, a i još kasnije, nekako u pozadini i kao zanemareno - ovdje je ne samo jasno primijenjeno nego je upravo to postalo kriterij-međaš i za jezgrovit prikaz naravi (specifičnosti) Prapočela, i za osnovicu uočavanja brojčane Njegove jednosti (a 37).⁵³

To je, čini se, posljednja i najviša točka do koje se uspela Aristotelova metafizička spekulacija.⁵⁴ Dalje, čini se, nije više dospio.

A taj tekst - s njegovim kratkim i zbijenim, ali i te kako sadržajnim aluzijama - jedva možemo razumjeti ako ne poznamo dvostruki hilemorfizam. Još ga bolje možemo razumjeti ako poznamo ne samo taj dvostruki

- 51 Na primjer: apstraktna geometrijska formula a^3 može se uzeti na dva načina: prvo, kao apstraktna formula, baš kao takva; i ona postoji ne u realnosti, nego samo u ljudskome umu. Drugo, ta ista formula može se uzeti kao ono što govori o realnosti; ona je, naime, ostvarena u svakoj realnoj kocki; i time je svaka realna kocka temelj i prigoda da um u njoj »pročita« (prepozna) formulu a^3 , kao i - promatramo li iz suprotnoga pravca - a^3 je pravilo kojim nastaje i postoji svaka realna kocka, ukoliko je kocka.
- 52 Funkciju određivanja neodređenog unutar takvog bića ima odrednica, μορφή. Kad se radi o metafizičkoj odrednici, Aristotelovo nazivlje redovito je elastično: εἶδος, λόγος, τὸ τί ἦν εἶναι, μορφή. Za odrednicu su u ovom tekstu upotrijebljeni izrazi λόγος i τὸ τί ἦν εἶναι, a za odredivu komponentu ovdje je upotrijebljen izraz ὄλη i primjer Sokrat.
- 53 Time smo ujedno dobili više svjetla za prepoznavanje što jest, a što nije od Aristotelove ruke u pitanju o broju bića koje je πρῶτον κινούσιν (usp. u ovom radu C, I, 2 i bilj. 30).
- 54 Primjena sheme ὄλη - μορφή na logički 'rod' (koji je kao ὄλη) i na logičku 'razliku' (koja je kao μορφή), čini se, ne kani ići dalje od sličnosti u pasivnoj odredivosti tvoriva i određujuće odrednice. Ipak, nije nemoguće da se pri daljem i potpunijem istraživanju Aristotelovih tekstova o razlici κατὰ λόγον iskrasne kakav još premalo uočen metafizički vidik.

hilemorfizam kao takav, nego i put kojim se do njega došlo, bilo pod vidikom sve šireg i dubljeg sadržaja u onom λεγόμενον πολλαχῶς, bilo pod vidikom porasta u sadržaju δύναμις – ἐνέργεια (o objemu u ovom radu: C,II,1 i 2).

III. I na svršetku precizirajmo što je Šancov rad pridonio suvremenom istraživanju Aristotelove misli.

1. Šanc je uspio dokazati da nema međusobne suprotnosti u onim Aristotelovim tekstovima o kojima je tvrdio Zeller da su međusobno nespojivi. No time je Šanc učinio i više: pokazao nam je neka Aristotelova gledišta koja prije nismo poznavali.

Düringova primjedba da je Aristotel konstruirao razne teorije za rješavanje pitanja kojima se bavio, točna je. Aristotel se nije bavio samo logikom i metafizikom, nego i prirodnim znanostima - fizikom, astronomijom, živim bićima - zanimao se za etiku i za državu, skupio je zbirku ustava, itd. (Dakako, nije bez osnovice mišljenje da tekstove o tako širokim i raznovrsnim područjima ne dugujemo samo Aristotelu, nego i njegovim suradnicima, a možda i – interpolatorima!). Je li Aristotel uspio povezati te svoje pokušaje u jedno? Slažemo se s Düringom da je u tim pokušajima bilo i manje uspješnih (usp. u ovom radu A,I,2). Ali je značajno i upravo dragocjeno što je Šanc uspio prikazati da je (barem) konačna Aristotelova zamisao jedinstvena, precizno izvedena i sadržajno duboka (kao primjer usp. malo prije rečeno o Metaf. XII 8, 1074 a 33-37, u C,II,2, d-f). Drukčije gledamo na pojedine pokušaje kad znademo da postoji uspješna završna sinteza, a drukčije kad bismo znali da takve sinteze nema.

2. Osim *Aristotelove* nauke postoji i *aristotelovska* znanost, ona koju su njegovi sljedbenici razvili u njegovu duhu (ili su mislili da su ostali na stazama svoga Učitelja). Šancovi rezultati pomažu da se lakše vratimo Aristotelu gdje je ostao napušten, ili da u duhu autentičnih njegovih misli uspješnije rješavamo neka pitanja. O hilemorfizmu svetog Tome Akvinskog, te u vezi s tim s onom 'materia prima potentia pura quantitate signata' kod Tome i kod Averroesa već smo nešto rekli (v. B,II,1 i 2). A tu bi mogao mnogo pomoći autentični Aristotelov dvostruki hilemorfizam. Uz primjenu te nauke dobiva dublji i ljepši smisao ono tzv. apstrahiranje od individualnosti kojim se dobivaju opći pojmovi. Sama ta 'općenitost' tih 'općih pojmova' dobiva dublji smisao. Pitanje o osnovici da su moguća mnoga bića iste naravi (principium individuationis relativae) drukčije se i nekako »prirodnije« postavlja i rješava. Zadaća koju ima 'intellectus agens', a s time i njegov smisao i značenje, dobiva drukčiji kontekst i »teren« istraživanja. Supstancijalna promjena u kontekstu čistog Aristotelova izlaganja postaje jasnija i jednostavnija, s vrlo dobrim obrazloženjem. Znanost o ontološkoj istini i o finalnom uzroku dobiva nov i dubok kontekst. I tako dalje.

Sve u svemu, Šancov prinos zaista nije sitan.

FRANJO ŠANC' CONTRIBUTION TO THE CONTEMPORARY
STUDIES OF ARISTOTLE'S PHILOSOPHY

Miljenko Belić

Summary

The paper »Sententia Aristotelis de compositione corporum...«, (Zagreb, 1928) very comprehensively presented the long-time unnoticed circumstance, namely that Aristotle mentions »hyle« (= on matter, material) in two meanings: firstly as a defined material in a scientific sense, secondly as an analogous »hyle«, i.e. the individual considered from an abstract but ontological point of view, as such remaining undefined but subject to definition. This subtle difference involves some essential philosophical issues. Ignorance of this fact has resulted, even in some important points, in a misjudgment of Aristotle, imputing him to be imprecise and inconsequent.

Recent investigations of Aristotle's teaching have some shown that not only Šanc' results cannot be questioned, but, on the contrary, his interpretation makes it easier for us to accept the results of these recent investigations in further elaboration of this subject. This also applies to this paper.

Accepting the constatation that in the solution of Parmenid's problems Aristotle did not apply his teachings of possibility-reality we have compared Aristotle's texts in this connection. These texts have shown that Aristotle's thoughts broadened and grew: firstly in the case of the fundamental outlines of the analogy of being, secondly in the fundamental outlines of the hitherto undeveloped teaching on »hyle« in a figurative sense, and, finally, application of the teachings on possibility-reality. Studies of Aristotle's teaching having reached us in so-called fragments have shown that the teachings on possibility-reality have been applied to observations on being at a comparatively late stage.